

<https://jas.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Applied Sociology

E-ISSN: 2322-343X

Vol. 32, Issue 3, No.83, Autumn 2021, pp. 1-26

Received: 03.10.2020 Accepted: 18.04.2021

Research Paper

Investigating the social cleavage and the factors affecting it; Case study: Tehran

Davoud Parchami *

Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
d-parchami@sbu.ac.ir

Fatemeh Derakhshan

PhD Candidate in Cultural Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
f-derakhshan@atu.ac.ir

Introduction:

Rapid cultural changes resulting from the transition from tradition to modernism, the cultural onslaught of the global capitalist system, the unequal distribution of resources, the transformation of social stratification and different lifestyles, and different socializations highlight the importance of social groupings. Groupings and members' interactions with each other give them identity and intensify the feeling of separation from other groups and more belonging to their own group. Intensifying and organizing intra-group affiliations could provide the possibility of conflict and social violence. Social cleavage is a division between individuals, institutions, and social groups rooted in their interests, values, and positions. This rupture can lead to the formation of conflicting groups and social forces that give their members a collective identity. Empirical evidence and some reports indicate the emergence of various social cleavages in our society. The present study investigates the concept of social cleavage, its dimensions, and the factors affecting it.

Materials and Methods:

The research method was a survey and the data collection tool was a questionnaire. The respondents were 527 citizens aged 15 to 75 years in 22 districts of Tehran who were randomly selected by the stratified sampling method and interviewed. Analysis of the data was done using SPSS software. Appropriate statistics (central and dispersion indices, analysis of variance, F and T-tests, and correlation tests) were used and the generalizability of the results was also examined.

The following methods were used to ensure the validity of the questions, indicators, and questionnaires: face validity and consultation with experts, internal correlation of index elements, factor analysis to control sample adequacy, and structural validity. To assess the reliability, Cronbach's alpha coefficient was used after distributing the preliminary and the final questionnaires.

Discussion of Results and Conclusions:

Social cleavage in this study was measured in three stages: differences in values, group identities due to differences in

values, and preparedness for confrontation. This type of assessment is the most important difference between this study and previous studies in this field.

The results show that cleavage in cultural values (difference between the values of religious and secular groups) with a variance of 0.616, an average of 2.07, and the involved population of 62% is the most severe type of cleavage. The research method states that the closer the variance is to 1, the greater the cleavage intensity and the greater the possibility of its activation.

In the second stage of social cleavage, if value differences are perceived as identity, cleavage would enter the inactive phase. Group identification was examined in the form of five groups: class, political, cultural, ethnic, and religious. The strongest identification is in religious identity with an average of 2.38, followed by ethnic identity (2.34).

Preparation for confrontation, which means activating social cleavage, is the last stage of social cleavage. The results show that, in general, the average collision readiness among the respondents is 1.95, which means that the average readiness for the confrontation of rival groups is too high.

* Corresponding author

Parchami, D., Derakhshan, F. (2021). Investigating the social cleavage and the factors affecting it; Case study: Tehran. *Journal of Applied Sociology*, 32(3), 1-26.

According to the types of theoretical categories, and the conditions and population of the research in this study, various types of class, political, cultural, religious, generational, and gender cleavage have been studied. The results show that the most severe type of cleavage is the political cleavage (i.e. the cleavage between reformists and fundamentalists), which has an average of 2.22, followed by the cultural cleavage between secular and religious with an average of 2.15.

Also, based on the existing theoretical foundations, factors affecting social cleavage have been studied in the form of research hypotheses. These factors include social class, relative deprivation, social satisfaction, reference group, life expectancy, need, social bond, value priorities, and alignment of social institutions. Based on Inglehart, and Giddens and Bell's theories, the conflict between modern and traditional values is the cause of social cleavage in semi-modern societies. The results show that among factors under study, the traditional and religious factors have a strong and indirect relationship (-0.736) with social cleavage. The results show that there is a relationship between the external reference group, the level of people's satisfaction with life and life expectancy, and the degree of social cleavage. The rest of the theoretical hypotheses of this research, namely the relationship between social bonding, the performance of social institutions, relative deprivation, lack of need, and social class with a social cleavage with different intensities have been confirmed. In general, the theoretical factors under study explain 62% of the changes in social cleavage.

Keywords: Social Cleavage, Identity, Values, Cultural Cleavage, Class Cleavage.

References:

- Afzali, R., Ahmadi, A., & Mohseni, S. Z. (2019). Explaining the effects of generation gap on social-political identity of students in Tehran. *The Journal of Majlis and Rahbord*, 26(98), 303-335 (in Persian).
- Albertini, M., & Kohli, M. (2013). The generational contract in the family: an analysis of transfer regimes in Europe. *European Sociological Review*, 29(4), 828-40.
- Bartolini, S., & Mair, P. (2007). *Identity, competition and electoral availability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bashiriye, H. (2018). *Political sociology the role of social forces in political life*. Tehran: Ney Publication (in Persian).
- Bell, D. (2002). *The coming of post-industrial society*. New York: Basic Books.
- Bennett, A. (2019). *Culture and everyday life*. Translated into Persian by Leila Joafshani and Hassan Chavoshian. Tehran: Akhtaran Publication (in Persian).
- Bittner, A. (2007). The effects of information and social cleavages: explaining issue attitudes and vote choice in Canada. *Canadian Journal of Political Science*, 40(4), 935-968.
- Bogdanor, V. (1997). *Power and people: A guide to constitutional reform*. London: Victor Gollancz.
- Bourdieu, P. (2011). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Translated into Persian by Hassan Chavoshian. Tehran: Sales Publication (in Persian).
- Brooks, C., Nieuwebeerta, P., & Manza, J. (2006). Cleavage-Based voting behavior in cross-national perspective: evidence from six postwar democracies. *Social Science Research*, 35(1), 88-128.
- Cambridge Dictionary (2019). *Meaning of gender gap in english*. Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/gender-gap>.
- Chiavacci, D. (2010). Divided society model and social cleavages in Japanese politics. *Contemporary Japan*, 22(1-2), 47-74.
- Dalton, R. J. (2013). *Citizen politics: Public opinion and political parties in advanced industrial democracies*. Washington: CQ Press.
- Dar, Y., & Erhard, R., & Resh, N. (1998). Perceiving social cleavages and inequalities: The case of Israeli adolescents. *Youth & Society*, 30(1), 32-58.
- Eckstein, H. (2015). *Division, and cohesion in democracy: A study of Norway*. Princeton: Princeton University Press.
- Evans, G., & Northmore-Ball, K. (2017). *Long-term factors: Class and religious cleavages*. London: Routledge.
- Flanagan, S. C. (1982). Changing values in advanced industrial society. *Comparative Political Studies*, 14(4), 403-444.
- Gallagher, L. (2006). *Representative government in modern Europe: Institutions parties and governments*. New York: MacGraw Hill.
- Gethin, A. (2018). *Cleavage structures and distributive politics*. PhD Thesis, Paris School of Economics.
- Ghasemi, A. (2014a). Pathology of social cleavage and providing strategies to strengthen national solidarity in Iran. *The Journal of Strategy*, 23(71), 47-77 (in Persian).
- Ghasemi, A. (2014b). Explaining the relationship between social cleavage and national unity in Iran. *The Journal of Theoretical Policy Research*, 16, 165-212 (in Persian).
- Giddens, A. (2015). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Translated by Naser Movafaghian. Tehran: Ney Publication (in Persian).
- Giddens, A. (2018). *The consequences of modernity*. Translated by Mohsen Solasi. Tehran: Markaz Publication (in Persian).
- Huang, X. (2019). *Social cleavages and preferences for government redistribution in contemporary China*. Project: Redistribution and Redistributive Preferences.
- Inglehart, R. (1984). *The changing structure of political cleavages in western society*. New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2015). *The silent revolution: changing values and political styles among western publics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2016). *Culture shift in advanced industrial society*. Translated by Maryam Vetr. Tehran: Kavir Publication (in Persian).
- Inglehart, R., & Norris, P. (2000). The developmental theory of the gender gap. *International Political Science Review*, 21(24), 441-463.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. London: Cambridge University Press.
- Johnson, C. A. (1984). *Revolutionary change*. Translated by Hamid Elyasi. Tehran: Amirkabir Publication (in Persian).
- Kafashi, M. (2015). A survey on effective social and cultural factors in generation gap in Tehran. *The Journal of Women and Society*, 6(21), 67-85 (in Persian).

- Khalili, R. (2015). The impact of social cleavage on Iran's national security; in search of an analytical framework. *The Journal of Strategic Studies*, 4(70), 49-88 (in Persian).
- Lane, J. E. (2007). A new cultural cleavage in post-modern society. *Brazilian Journal of Political Economy*, 27(3), 375-393.
- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). *Party systems and voter alignments*. New York: Free Press.
- Manaz, J., & Brooks, C. (1999). *Social cleavages and political change: voter alignments and U.S. party coalitions*. Oxford: Oxford University Press.
- Maslow, A. H. (1981). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- McLean, I., & McMillan, A. (2009). *The concise Oxford dictionary of politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Merriam-Webster Inc. (2019). *Dictionary of Merriam-Webster: America's most-trusted online*. Retrieved from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cleavage>, 2020.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
- Merton, R. K. (2014). *Social structure and anomie*. Translated by Farhang Ershad. Tehran: Ney Publication (in Persian).
- Mohammadzadeh, H., & Kkani, S. (2018). Historical and social contexts affecting the ethnic cleavage in Iran. *The Journal of Social Studies of Iran*, 12(3), 125-147 (in Persian).
- Nasri, G., & Morsali, F. (2019). New social cleavages and political legitimacy: Case study of Iran from 2017 – 2027. *The Journal of Contemporary Political Studies*, 10(1), 109-129 (in Persian).
- Newton, K., & Van Deth, J. W. (2011). *Foundations of comparative politics: democracies of the modern world*. Translated by Khalil Sardarnia. Shiraz: Shiraz University Press (in Persian).
- Norris, P., & Lovenduski, J. (1995). *Political recruitment: gender, race, and class in the British parliament*. London: Cambridge University Press.
- OECD Better Life Index (2013). *Life satisfaction*. Retrieved from: <http://www.oecdbetterlifeindex.org>, 2020.
- Parchami, D., & Jalali, F. (2016). *Social contexts of resistance economics*. Proceedings of the First Conference on Resistance Economics, Tehran (in Persian).
- Rae, D. W., & Taylor, M. (1970). *The analysis of political cleavages*. New Haven: Yale University Press.
- Raofii, M. (2010). Components of religious identity. *The Journal of Religion and Communication*, 38-39, 91-112 (in Persian).
- Raphael, N., & Lecturer, S. (2017). Definition issues of concepts of social cleavages in Africa. *Rwanda Journal of Arts and Humanities*, 2(2), 18-30.
- Rekker, R. (2015). *Social cleavages, democratic representation, and measurement models*. Conference Paper at ECPR General Conference, Montréal, Canada.
- Rose, R. (2016). *International encyclopedia of elections*. Translated by Mohammadtaghi Delforooz. Tehran: Mizan Publication (in Persian).
- Schwartz, S. H. (2002). *Robustness and fruitfulness of values theory*. (n.p).
- Schwartz, S. H. (2009). Basic human values, seminar on the quality and comparability of measures for constructs in comparative research. *Methods and Applications*, 10-13.
- Seidman, S. (2009). *Contested knowledge: Social theory today*. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney Publication (in Persian).
- Shoemaker, J. D. (2018). *Theories of delinquency an examination of explanations of delinquent behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Ted Robert, G. (2009). *Why men rebel*. Translated by Ali Morshedizadeh. Tehran: Research Institute for Strategic Studies (in Persian).
- Van Den Berg, A., & Janoski, T. (2005). *Conflict theories in political sociology*. London: Cambridge University Press.
- Weber, M. (1968). *Economy and society*. Cambridge: Harvard University Press.

<http://dx.doi.org/10.22108/jas.2021.125207.1991>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20085745.1400.32.3.1.1>

مقاله پژوهشی

بررسی شکاف اجتماعی و عوامل موثر بر آن

مورد مطالعه: شهر تهران^۱

داوود پرچمی* ، استادیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

d-parchami@sbu.ac.ir

فاطمه درخشان، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

f-derakhshan@atu.ac.ir

چکیده

شکاف اجتماعی، گسست و انشعاب بین افراد، نهادها و گروه‌های اجتماعی است که در منافع، ارزش‌ها و موقعیت آنها ریشه دارد. این گسست ممکن است سبب شکل‌گیری گروه‌ها و نیروهای اجتماعی متعارضی شود که برای اعضای خود هویت جمعی قائل‌اند. برخی شواهد بیان‌کننده فراهم‌شدن زمینه بروز شکاف‌های اجتماعی مختلف در جامعه ما هستند. این مقاله به بررسی و شناخت شکاف اجتماعی، ابعاد و عوامل موثر بر آن می‌پردازد. روش پژوهش پیمایش و ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه بوده است. پاسخگویان ۵۲۷ نفر از شهروندان ۱۵ تا ۷۵ سال مناطق ۲۲گانه شهر تهران بودند که با نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند و با آنان مصاحبه شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهند در مرحله اول بیشترین واریانس به ارزش‌های فرهنگی (۰,۶۱۶)، ارزش‌های مذهبی (۰,۵۵۱) و ارزش‌های سیاسی (۰,۴۳۶) مربوط و در کل، میانگین شکاف سیاسی (۲,۲۲)، شکاف فرهنگی (۲,۱۶) و شکاف نسلی (۲,۱۵) بیش از انواع دیگر آن است. در گروه‌های با هویت سیاسی اصلاح طلب، هویت مذهبی شدید و هویت فرهنگی سکولار، آمادگی برخورد از سایر گروه‌ها بیشتر است. همچنین از میان عوامل نظری بررسی شده، عامل اولویت ارزشی (سنتی - مذهبی) بیشترین رابطه را با شکاف اجتماعی دارد.

واژه‌های کلیدی: شکاف اجتماعی، هویت، ارزش‌ها، شکاف فرهنگی، شکاف طبقاتی

۱. این پژوهش با حمایت معاونت پژوهشی دانشگاه شهید بهشتی انجام شده است.

* نویسنده مسئول:

پرچمی، د. و درخشان، ف. (۱۴۰۰). «شکاف اجتماعی و عوامل موثر بر آن»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۳۲(۳): ۱-۲۶.

مقدمه و بیان مسئله

تغییرات سریع ارزشی و فرهنگی ناشی از تقابل و گذار از سنت به مدرنیسم، تحولات و نابسامانی‌ها و حمله‌های فرهنگی نظام سرمایه‌داری جهانی، توزیع نابرابر منابع، دگرگونی قشربندی اجتماعی و سبک‌های زندگی متفاوت و جامعه‌پذیری‌های گوناگون، گروه‌بندی‌های اجتماعی را پررنگ‌تر و خطوط تفکیک و جدایی بین آنها را عمیق‌تر می‌کند. این گروه‌بندی‌ها و عضویت‌های گروهی ناشی از آنها و تعاملات اعضای آنها با هم به اعضای خود هویت می‌بخشد و احساس جدایی از سایر گروه‌ها و تعلق بیشتر به گروه خودی را تشدید می‌کند. تشدید تعلقات درون‌گروهی و سازمان‌دهی و متشکل شدن آنها، امکان تقابل عملی و بروز تضاد و خشونت اجتماعی را فراهم می‌کند.

شکاف اجتماعی، گروه‌بندی متشکل هویت‌بخش آماده‌ی رویارویی اعضای یک جامعه با یکدیگر، به دلیل تفاوت در ارزش‌ها و دسترسی به منابع است. در همه‌ی جوامع، میزانی از شکاف اجتماعی بین گروه‌های مختلف وجود دارد. انواع شکاف اجتماعی، قدرت نسبی تفکیک اجتماعی دارند؛ اما نوع، شدت، ظرفیت کنترل و هدایت آنها متفاوت است. قدرت شکاف‌ها از عواملی مانند شدت تغییرات در جامعه، تعداد جمعیت پیروان، شدت باور و اعتقاد به ارزش‌های گروه‌های کوچک، کم‌اهمیتی ارزش‌های عام فراگروهی، قوت رقابت و تقابل بین گروهی، روی هم افتادگی شکاف‌ها و مضاعف یا مشدد شدن آنها تأثیر می‌گیرد.

نتایج برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند شکاف در مراحل مختلف غیرفعال و فعال وجود دارد. با اینکه شکاف‌های اجتماعی مانند شکاف‌های نسلی، جنسیتی، قومی و مذهبی از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ فعال نبوده‌اند، عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مختلفی چون نارضایتی از عملکرد دولت، بی‌عدالتی، تبعیض، بی‌اعتمادی و ... فراهم‌کننده‌ی زمینه‌های تهدیدزایی‌اند که بی‌توجهی به آنها برای وحدت ملی به ویژه برای اقوام و

اقلیت‌های مذهبی خطرآفرین قلمداد شده است که ممکن است سبب فعال‌شدن شکاف اجتماعی نیز شود (قاسمی، ۱۳۹۳ ب). از طرفی شکاف قومی میان بعضی اقوام ایرانی فعال شده است. باقی‌ماندن برخی از مناطق - که غالباً قومی هستند - در توسعه‌نیافتگی و نابرابری بر اثر برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها، سبب بروز احساس محرومیت و تفاوت بین اقوام و در نهایت، فعال‌شدن شکاف شده است. تشکیل دولت متجدد مرکزگرا، ملت‌سازی ناقص و ایجاد نابرابری قومی در ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و احساس تبعیض قومی، نقش برجسته‌ای در این فعال‌شدن داشته است (محمدزاده و خانی، ۱۳۹۷). تحولات جمعیتی، علاوه بر تغییرات کمی، مسلماً به لحاظ کیفی نیز تحولاتی با خود به همراه آورده‌اند. مهم‌ترین عنصر کیفی جمعیت که بر میزان هویت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی درون جامعه تأثیرگذار است، میزان هم‌گرایی نسل‌های مختلف جمعیتی و ارزش‌های آنهاست. وجود شکاف نسلی و افزایش آن با گذشت زمان، به ویژه در جامعه‌ی فعلی ایران که بنیان‌های آن ارزشی است، از جمله پیامدهای تحولات جمعیتی است (افضلی و همکاران، ۱۳۹۸).

این شواهد نشان می‌دهند برخی سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ها، اقدامات سوء و رویدادها در سال‌های اخیر از یک سو و اقدامات نیروهای رقیب در عرصه‌ی بین‌المللی از سوی دیگر، همبستگی و انسجام اجتماعی ما را کاهش و زمینه برای فعال‌شدن شکاف‌های اجتماعی را افزایش داده‌اند. این شرایط موجب گسترش بی‌اعتمادی فردی و بین‌گروهی نظیر جوانان، زنان، اقلیت‌های مذهبی، برخی اقوام و ... افزایش کنش‌های رقابت‌جویانه‌ی گروه‌های اجتماعی و کاهش تعاملات همکارانه شده و بر پیشرفت و توسعه‌ی جامعه در ابعاد مختلف تأثیر گذاشته است (قاسمی، ۱۳۹۳ ب؛ خلیلی، ۱۳۹۴).

غفلت از این مسئله اجتماعی مهم و انجام ندادن اقدام مناسب برای جلوگیری و رفع آن، شرایطی به وجود آورده و در برخی مواقع حساس، سبب شده است نیروهای اجتماعی

انجام شده است؛ بنابراین، سؤال اصلی مقاله این است: میزان و چگونگی شکاف اجتماعی و ابعاد آن در شهر تهران چقدر است و چه عواملی بر شکل‌گیری آن مؤثرند؟

پیشینه پژوهش

در حوزه شکاف اجتماعی پژوهش‌های داخلی و خارجی چندی انجام شده‌اند. پژوهش‌های داخلی عموماً بر یکی از ابعاد شکاف اجتماعی مانند شکاف قومی یا نسلی متمرکزند و یا رابطه آن را با یک متغیر خاص مانند همبستگی یا هویت اجتماعی بررسی کرده‌اند. تمرکز عمده پژوهش‌های خارجی نیز بر شکاف سیاسی و تأثیر آن بر رفتار انتخاباتی و علل بروز آن است. در این بخش برخی از این پژوهش‌ها مرور می‌شوند:

افضلی و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه «تبیین اثرات شکاف نسلی بر هویت اجتماعی - سیاسی دانش‌آموزان شهر تهران» با انجام پیمایش میان دانش‌آموزان شهر تهران، رابطه بین شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی جدید در نسل جدید دانش‌آموزان تهرانی و هویت اجتماعی نسل جدید نسبت به نسل قبل را بررسی کرده‌اند. نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد ارتباط مستقیم بین شکاف نسلی و هویت اجتماعی - سیاسی در شهر تهران وجود دارد و با افزایش شکاف نسلی، هویت اجتماعی و سیاسی نیز دچار تغییر شده است.

نصری و مرسلی (۱۳۹۸) در پژوهش «شکاف‌های اجتماعی نوپدید و تحلیل مشروعیت سیاسی؛ با تمرکز بر روندهای راهبردی در ایران امروز (۱۴۰۶ تا ۱۳۹۶)»، با روش روندپژوهی، تأثیر شکاف اجتماعی به‌منزله متغیری مستقل بر مشروعیت سیاسی را در بازه زمانی ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۶ بررسی کرده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد شکاف‌های نوپدید به‌دلیل کارویژه‌های مؤثر و ساختارهای فراگیر، انعطاف‌پذیر و کنترل‌گریز، قادرند با تردیدافکنی در مشروعیت سیاسی و اختلال آفرینی در کارآمدی، به توقف و استحاله مشروعیت سیاسی آن کمک کنند.

در مقابل هم بایستند و پس از آن وقایع، شکاف‌ها نیز عمیق‌تر، ماندگارتر و تثبیت شده‌اند. نگرانی آن است که شکاف‌ها که از تفاوت و تعارض در ارزش‌ها و منافع آغاز شده‌اند و به مرور زمان به پیروان خود هویت بخشیده‌اند، آنها را برای اقدامات عملی خصمانه و خشن، سازماندهی و به تضاد و خشونت اجتماعی تبدیل کنند.

نظریه پردازان این حوزه، شکاف اجتماعی را دارای مراحل غیرفعال، نیمه‌فعال و فعال می‌دانند که مهم‌ترین حالت آن زمانی است که شکاف‌های غیرفعال یا نیمه‌فعال به فعال تبدیل و دارای پتانسیل برای بسیج سیاسی گروه‌های درگیر و اقدام برای برخورد با یکدیگر می‌شوند (Bartolini & Mair, 2007; Gethin, 2018)؛ از این رو، مطالعه و شناخت چگونگی، علل و عوامل شکاف‌های اجتماعی امری ضروری است.

رویکردهای نظری و نظریه پردازان شکاف اجتماعی - که پیشینیان آنها بر حوزه سیاسی و بروز شکاف‌ها هنگام انتخابات سیاسی متمرکز بوده‌اند - انواع مختلفی از شکاف را به تناسب جوامع و در زمان‌های مختلف شناسایی کرده‌اند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: شکاف‌های فرهنگی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی، طبقاتی، نسلی و جنسیتی (Lipset & Rokkan, 1967; Rae & Taylor, 1970; Flanagan, 1982; Brooks et al., 2006).

هر یک از انواع شکاف به تناسب شرایط فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جوامع و با تأثیر گرفتن از علل مختلف، امکان ظهور و بروز می‌یابند. متناسب با رویکرد جامعه‌شناختی اختیارشده در این مطالعه، برای تعریف مفهوم شکاف اجتماعی و مفاهیم مرتبط و همچنین علل نظری مؤثر بر آن، از نظریه‌های دارای سابقه جامعه‌شناختی و تبیین‌کننده مسئله پژوهش استفاده شده است.

این پژوهش با روش پیمایش و با هدف شناخت شکاف‌های اجتماعی موجود در جامعه، شدت، علل و عوامل آنها و ظرفیت تبدیل شدن آنها به تضاد و برخورد بین گروه‌های اجتماعی در شهر تهران (به‌دلیل اهمیت مرکز سیاسی کشور)

بدین معنا که حکومت با در نظر گرفتن شکاف‌های طبقاتی که حاصل نابرابری است و لحاظ کردن آن در سیاست‌های اقتصادی، امکان رشد اقتصادی را فراهم خواهد کرد.

جتین^۲ (2018) در مطالعه «ساختارهای شکاف و سیاست‌های توزیعی» با روش تطبیقی و تحلیل ثانویه در برزیل، آفریقای جنوبی، استرالیا، کانادا و ژاپن و تمرکز بر رفتارها و سیاست‌های انتخاباتی، ساختارهای شکاف بر رفتار رأی‌دهندگان و اختلافات سیاست‌های توزیعی بر آن را تجزیه و تحلیل می‌کند. نتایج پژوهش او نشان می‌دهند دوره‌های افزایش و کاهش نابرابری درآمدی در این کشورها با تغییرات در فضای رقابت سیاسی همراه است. با وجود تفاوت در زمینه تاریخی کشورها، نابرابری با شکاف و سیاست‌های انتخاباتی رابطه دارد.

رافائل و لکچرر^۳ (2017) در مطالعه «تعریف مفهوم شکاف اجتماعی در آفریقا»، با استفاده از روش کتابخانه‌ای و میدانی، شکاف اجتماعی را براساس زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی آن منطقه (مانند، نژاد، قومیت، قبیله، کاست یا طبقه اجتماعی) تعریف و دسته‌بندی کرده‌اند. آنها به این نتیجه رسیده‌اند که برای این مناطق ضروری است چارچوب مفهومی متناسب با آنها طرح و شکاف اجتماعی و ابعاد آن بومی‌سازی شود.

رکر^۴ (2015) در پژوهش «شکاف اجتماعی در انتخابات و ابعاد اقتصادی و فرهنگی نگرش رأی‌دهندگان»، با روش پیمایش موضوع بیان‌شده را بررسی می‌کند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهند موقعیت اقتصادی و فرهنگی رأی‌دهندگان و سطح اطلاعات آنان (سرمایه فرهنگی و طبقه اقتصادی - اجتماعی) در حمایت آنان از احزاب و در نهایت، رفتار انتخاباتی آنان به میزان مختلف مؤثر است.

محمدزاده و خانی (۱۳۹۷) در مطالعه «زمینه‌های تاریخی و اجتماعی مؤثر بر شکاف قومی در ایران»، با روش تاریخی - تطبیقی، زمینه‌های تاریخی - اجتماعی شکاف قومی میان پنج قوم ایرانی را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهند شکاف قومی در فرایندی تاریخی میان بعضی اقوام ایرانی فعال شده و تشکیل دولت متجدد، مرکزگرا، ملت‌سازی ناقص و ایجاد نابرابری قومی در ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و احساس تبعیض قومی نقش برجسته‌ای در آن داشته است.

کفاشی (۱۳۹۴) در مطالعه «عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر شکاف نسلی جوانان شهر تهران»، با انجام پیمایش میان جوانان ۲۰ تا ۲۵ سال ساکن شهر تهران، این موضوع را بررسی کرده و نتیجه گرفته است که رابطه معنی‌داری میان شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی مانند سبک زندگی، محل سکونت، معاشرت با همسالان، پایگاه اجتماعی والدین، نظام آموزشی و ... با شکاف نسلی وجود دارد.

قاسمی (۱۳۹۳ الف) در پژوهش «آسیب‌شناسی شکاف‌های اجتماعی و ارائه راهبردهایی برای تقویت همبستگی ملی در ایران»، با اتکا به یافته‌های پژوهش‌های میدانی، وضعیت چهار شکاف اجتماعی (نسلی، جنسیتی، قومی و مذهبی) در ایران را آسیب‌شناسی می‌کند. شکاف‌های اجتماعی ذکر شده، شکاف‌های فعالی در ایران نیستند؛ اما همبستگی اجتماعی و همگرایی ملی میان مؤلفه‌های گوناگون چندان مثبت نیست.

هانگ^۱ (2019) در مطالعه «شکاف‌های اجتماعی و اولویت‌های بازتوزیع حکومت در چین معاصر»، با روش تاریخی و اسنادی، شکاف‌های اجتماعی در چین و تأثیر آن بر سیاست‌های بازتوزیعی حکومت در شرایط اقتصادی جدید چین را بررسی می‌کند. نتایج پژوهش او نشان می‌دهند همسو کردن شکاف‌های اجتماعی که از طریق نابرابری اجتماعی شکل گرفته‌اند، می‌تواند به سیاست‌گذاری در زمان و جوامع در حال انتقال به اقتصاد بازار مانند چین کمک کند؛

² Gethin

³ Raphael & Lecturer

⁴ Rekker

¹ Huang

چیاواکی^۱ (2010) در مطالعه «مدل جامعه تقسیم شده و سیاست شکاف اجتماعی ژاپن» با استفاده از روش تاریخی، سیاست های ژاپن در برخورد با شکاف اجتماعی، تقویت یا تضعیف آن را بررسی می کند. نتایج پژوهش او نشان می دهد سیاست های پساجنگ براساس شکاف اجتماعی میان مناطق شهری و روستایی مشخص می شده است؛ در حالی که در ژاپن شکاف اجتماعی طبقاتی به طور کامل به وجود نیامد و در سیاست های دولت منعکس نشد و در الگوهای جدید سیاستی، تقسیم بندی های شهری و روستایی از طریق ایجاد الگوهای حمایتی به حداقل رسید.

بیتنر^۲ (2007) در مطالعه «تأثیر اطلاعات و شکاف اجتماعی: تحلیل نگرش و رفتار انتخاباتی در کانادا»، با روش پیمایش، تأثیر هویت اجتماعی گروه ها و سطح اطلاعات سیاسی آنها در رفتار انتخاباتی را بررسی کردند و نتیجه گرفتند افرادی که با استفاده از روش های مختلف رسانه ای، عضویت گروهی و ... به اطلاعات دسترسی دارند، از نظر رفتار انتخاباتی، به حزب گرایش و شکاف قوی تری دارند.

همان طور که مشاهده شد، مطالعات خارجی انجام شده درباره شکاف اجتماعی، بر رابطه شکاف بر انتخابات و رفتار رأی دهی و حوزه سیاسی متمرکزند. در مطالعات داخلی بر نوعی شکاف مانند شکاف قومی و نسلی تمرکز شده است. مطالعه حاضر به دنبال ارائه تعریف دقیق تری از مفهوم شکاف اجتماعی با رویکردی جامعه شناختی و بررسی آن به منزله پدیده ای اجتماعی، مراحل شکل گیری، انواع و عوامل مؤثر بر آن و چگونگی امکان تبدیل آن به تضاد اجتماعی است.

مبانی نظری

واژه شکاف در علوم اجتماعی ابتدا در حوزه سیاسی و در شکل گیری تفاوت بین احزاب، صف کشی هواداران آنها و

آرای رأی دهندگان مطرح شده است (Mclean & McMillan, 140: 2009). در این رویکرد، شکاف ها زمانی مهم قلمداد می شوند که منافع نخبگان سیاسی و احزاب را که از اهمیت نمادین برخوردارند، در بر گیرند و پیرامون آنها سازماندهی به وجود آورند (نیوتون و دت، ۱۳۹۰: ۲۷۲).

این تعاریف بر تمایزهای سیاسی متمرکزند؛ اما در شکاف اجتماعی، عناصر و شرایط دیگری لازم است تا بستر ساختار بندی سیاسی شوند. تفاوت ها و تمایزهای اجتماعی پیشین، بر صورت بندی سیاسی آن مقدم است؛ تفاوت هایی مانند تفاوت جنسیت، نسل، قوم، مذهب، طبقه و دسترسی به منابع، بستری را به وجود می آورند که اعضای یک جامعه در باور و عمل سیاسی خود به صورت سازماندهی شده به تقابل با یکدیگر بپردازند.

لیپست و روکان (80: 1967) شکاف را مرزهایی تعریف کرده اند که گروه های مختلف اجتماعی را از یکدیگر متمایز می کند و یا آنها را در مقابل یکدیگر قرار می دهد. از نظر آنها مفهوم شکاف سه دلالت ذهنی محسوس دارد:

نخست، یک شکاف شامل تقسیم اجتماعی است که می توان افراد را براساس ویژگی های ساختاری - اجتماعی از یکدیگر متمایز کرد.

دوم، گروه های متمایز از یکدیگر باید از هویت جمعی خود آگاه و مایل باشند براساس آن رفتار کنند.

سوم، شکاف باید بروز سازمانی یابد (Gallagher, 2006: 264-265).

بارتولینی و مایر به پیروی از این دو معتقدند مفهوم شکاف اجتماعی سه عنصر دارد: اولین عنصر آن تجربی است که مرجع تجربی و وجود تفاوت ها را نشان می دهد و می توان آن را از لحاظ ساختاری - اجتماعی تعریف کرد. دومین عنصر، عنصر هنجاری است که مجموعه ای از ارزش ها و باورهاست که موجب احساس هویت می شود و خود آگاهی گروه های اجتماعی درگیر را منعکس می کند. عنصر سوم، عنصر

¹ Chiavacci

² Bittner

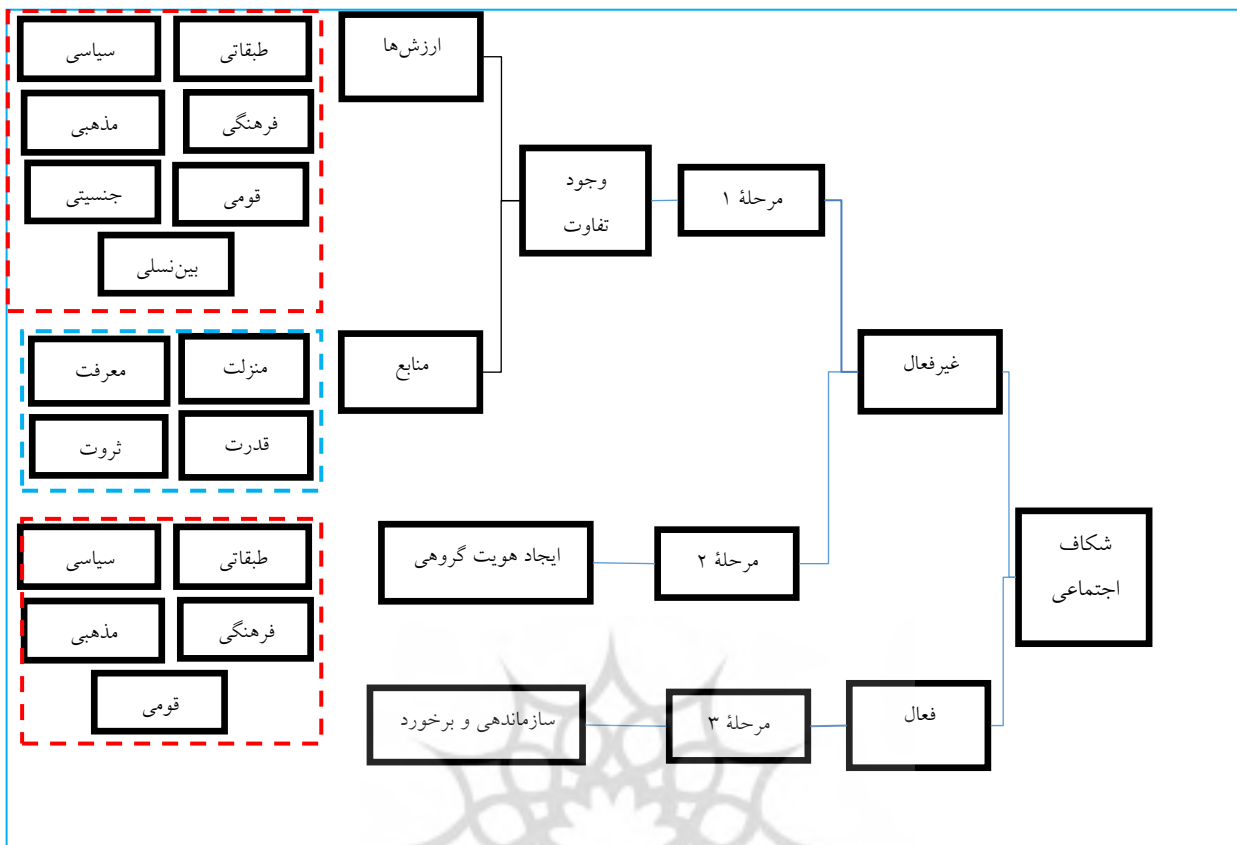
تعارض می‌توانند گروه‌ها را به اشکال و علل مختلف در مقابل هم قرار دهند.

در بررسی مفهوم شکاف‌های اجتماعی لازم است به تنوع جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی نیز توجه شود. برحسب چنین تنوع و دگرگونی‌هایی، بعضی از دانشمندان، شکاف‌های اجتماعی را از نظر تأثیرگذاری بر زندگی سیاسی، دارای مراحل فعال، نیمه‌فعال و غیرفعال می‌دانند. در مرحله غیرفعال، نیروها براساس تفاوت‌ها تفکیک می‌شوند. در مرحله نیمه‌فعال، نیروهای تفکیک‌شده براساس تفاوت‌ها، در یک مقطع زمانی خاص، به رقابت و تقابل با هم می‌پردازند و در مقاطع دیگر غیرفعال می‌شوند و در مرحله فعال نیروهای تفکیک‌شده تقریباً به‌طور دائم، دارای پتانسیل‌هایی برای بسیج سیاسی، سازماندهی و برخورد با یکدیگر می‌شوند (بشیریه، ۱۳۹۷: ۱۰۰). در تعریف نهایی می‌توان گفت شکاف اجتماعی، گروه‌بندی متشکل هویت‌بخش آماده رویارویی اعضای یک جامعه با یکدیگر، به دلیل تفاوت در ارزش‌ها و دسترسی به منابع است. تا زمانی که هویت گروهی ناشی از تفاوت ارزش‌ها و منابع، تفکیک نشود و رقابت بین گروهی ایجاد نکند، شکاف اجتماعی نیست و هنگامی که به رویارویی برسد، به تضاد اجتماعی تبدیل می‌شود. شکاف اجتماعی وجود ماهای متعدد متعارض بر سر منابع و ارزش‌ها در یک جامعه است که آمادگی رویارویی با یکدیگر را داشته باشند. الگوی زیر نشان‌دهنده تعریف و انواع شکاف اجتماعی است.

سازمانی و رفتاری است که مجموعه تعاملات فردی، نهادها و سازمان‌هایی چون احزاب سیاسی را شامل و بخشی از شکاف شناخته می‌شود (Bartolini & Mair, 2007: 215).

دار و همکارانش معتقدند شکاف دو مؤلفه دارد: هم نشان‌دهنده تقسیم‌بندی جامعه به گروه‌هایی با هویت‌ها و منافع متمایز در یک نظام اجتماعی است و هم نشان‌دهنده تقابل، تنش و حتی تضادی است که این گروه‌ها برای رسیدن به منافع خود با یکدیگر دارند (Dar et al., 1998: 34); به بیان دیگر، تفاوت هویت‌ها عامل اصلی تمایز و شکاف اجتماعی است. هویت، نتیجه فرایند معنایی از ویژگی یا ویژگی‌های تعلق و تمایزبخش ناشی از عضویت گروهی و نقش‌های اجتماعی افراد در فرایند جامعه‌پذیری آنان است. عوامل متمایز شامل هر ویژگی می‌شود که ممکن است موجب تمایز فرد، گروه و جامعه از دیگران شود؛ عواملی مانند دین، مذهب، طبقه اجتماعی، جنسیت، نسل ارزش‌ها و باورهای فرهنگی، سیاسی، قومی، ملی و ... .

در واقع، شکاف به صورت بالقوه خطوط یا مرزهای تقسیم‌کننده یک جامعه براساس معیارهایی مانند تفاوت نژادی، زبانی، مذهبی، مدرن و سنتی، طبقه و موقعیت یا نقش‌های اجتماعی است که به اشکال مختلف ظهور می‌یابد (Flanagan, 1982: 64). شکاف‌های اجتماعی، خطوط رقابت و منازعه بر سر هنجارها، باورها، ارزش‌ها، شأن و منزلت، اقتدار اجتماعی و ... هستند (بشیریه، ۱۳۹۷: ۹۹); این خطوط تمایز و

نمودار ۱- مراحل شکل‌گیری شکاف اجتماعی
Fig 1- Stages of social cleavage formation

اجتماعی شکل گرفتند: شکاف شهر - روستا و شکاف میان سرمایه‌دار - کارگر (Lipset & Rokkan, 1967: 70). رای و تیلور^۱ (1970) براساس تعریف خود سه نوع شکاف را معرفی کرده‌اند: شکاف انتسابی، نگرشی و اعتقادی و عملی یا رفتاری که در دو نوع شکاف قبلی ریشه دارند و تفاوت رفتاری اعضای گروه‌های مختلف را در بر می‌گیرند. اسکات فلاناجان نیز سه شکل شکاف را شناسایی می‌کند: شکاف‌های بخشی، فرهنگی و کارکردی - اقتصادی (Flanagan, 1982: 64). هری اکستین برای تکمیل طبقه‌بندی فلاناجان دسته‌بندی سه‌گانه دیگری ارائه می‌دهد: شکاف‌های سیاسی، فرهنگی و قطعه‌ای یا بخشی (Eckstein, 2015: 33-34). بعضی دیگر از صاحب‌نظران شکاف‌ها را براساس سطح وقوع آنها طبقه‌بندی کرده‌اند. ورنون باگدانور شکاف‌های

با توجه به تعریف شکاف اجتماعی و عناصر ایجادکننده و تقویت‌کننده آن، می‌توان معیارهایی را برای انواع شکاف در نظر گرفت. صاحب‌نظران با در نظر گرفتن این معیارها و به تناسب تفاوت جوامع، انواع و دسته‌بندی‌های مختلفی از شکاف اجتماعی ارائه کرده‌اند که با توجه به میزان جامع و مانع بودن آنها می‌توانند نقد و بررسی شوند. لیپست و روکان، دسته‌بندی چهارگانه‌ای از شکاف‌های اساسی در غرب را ارائه می‌دهند که همچنان در ادبیات نظری به آنها توجه می‌شود. از نظر آنها در جوامع اروپایی با گذر زمان شکاف فرهنگی کمرنگ شده و شکاف‌های اقتصادی جای آن را گرفته است. بر این مبنا آنها چهار نوع شکاف را معرفی می‌کنند: شکاف‌های فرهنگی و هویتی که شامل شکاف مرکز - پیرامون و شکاف دولت - کلیسا می‌شوند. با ظهور انقلاب صنعتی، دو نوع شکاف دیگر در قالب شکاف‌های اقتصادی -

¹ Rae & Taylor

اجتماعی را به چهار دسته تقسیم می‌کند:

شکاف‌های ساختاری - اجتماعی: نشان‌دهنده تعارض

میان منافع اقتصادی و اجتماعی گروه‌های مختلف اند که به واسطه برخی خصلت‌های ثابت و پایدار در اجتماع به وجود می‌آیند و تثبیت می‌شوند. ماهیت این نوع شکاف‌ها به وجود جامعه وابسته است (Bogdanor, 1997: 400). برخی از انواع شکاف ساختاری عبارت‌اند از: شکاف طبقاتی، مذهبی و جنسیتی (Brooks et al., 2006: 88)، نژادی و نسلی (Norris & Lovenduski, 1995: 20) و قومی، شهری و روستایی (رز، ۱۳۹۵: ۴۴). ۲- شکاف‌های خصیصه‌ای: نشان‌دهنده تفاوت‌ها و ناهماهنگی‌های حاصل از ویژگی‌ها و خصیصه‌های جزئی مانند هویت‌ها و موقعیت‌های اجتماعی افراد و گروه‌های جامعه‌اند. ۳- شکاف‌های نگرشی: بیان‌کننده تفاوت گروه‌های مختلف اجتماعی در نگرش، ایدئولوژی و عقایدند. ۴- شکاف‌های رفتاری: این نوع شکاف، نمود تفاوت در الگوهای رفتاری و عملی میان افراد و گروه‌های مختلف اجتماعی است. تفاوت رفتارهای سیاسی در انتخابات سیاسی نمونه‌ای از این شکاف است (Bogdanor, 1997: 401).

با توجه به انواع دسته‌بندی نظری و شرایط و جمعیت پژوهش و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، در این مطالعه شکاف‌های زیر بررسی شده‌اند:

شکاف طبقاتی: فاصله میانگین برخورداری از (حداقل)

چهار نوع سرمایه اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بین گروه‌های برخورداری تقریباً یکسان فاصله طبقاتی است (پرچی و جلالی، ۱۳۹۵: ۸۷) که اگر این فاصله با رقابت و آمادگی رویارویی بین گروه‌ها همراه باشد، به شکاف طبقاتی تبدیل شده است؛ به بیان دیگر، طبقه افراد بیان‌کننده میزان برخورداری و دسترسی آنان به منابع است و اگر فاصله دسترسی به منابع چهارگانه زیاد باشد، ممکن است سبب شکاف طبقاتی شود.

شکاف سیاسی: تفاوت، تفکیک و گروه‌بندی‌های

رقابت‌جویانه برای کسب و مصرف قدرت یا سرمایه سیاسی

است که موجب آمادگی رویارویی گروه‌ها می‌شود. مصادیق آن در جریان‌ها و احزاب سیاسی نظیر اصلاح طلب و اصول‌گرا یا محافظه‌کار و رادیکال، جمهوری خواه و دموکرات و همچنین شکاف دولت - ملت دیده می‌شود. تأثیر این جریان‌ها در عرصه‌های سیاسی مانند انتخابات بروز و ظهور می‌یابد.

شکاف فرهنگی: تفاوت و تفکیک تقابل‌جویانه در نظام

باورها، اعتقادات، هنجارها و ارزش‌ها بین گروه‌های اجتماعی مختلف است. این شکاف در پی تغییر جوامع از سنتی به مدرن در ابعاد مختلف - که در تفاوت‌های فرهنگی ریشه و تغییر جهت‌گیری‌های ارزشی را به همراه دارد - به وجود آمده است (Lane, 2007: 375). شکاف میان مدرنیسم یا نوگرایی و سنت‌گرایی از مهم‌ترین شکاف‌ها در زمینه فرهنگی است که در جامعه مطالعه شده در قالب شکاف سکولار و دین‌دار بررسی شده است.

شکاف قومی: از جمله شکاف‌های هویتی است که بر اثر

تفاوت‌های نژادی، زبانی و فرهنگی اقوام مختلف شکل می‌گیرد. شکاف قومی به لحاظ تاریخی با به وجود آمدن دولت - ملت‌ها و غلبه و حاکمیت قومی خاص بر اقوام دیگر ظهور یافته و پررنگ شده است (Dalton, 2013).

شکاف دینی و مذهبی: به معنای تمایز و گروه‌بندی میان

پیروان ادیان در یک جامعه و یا بین پیروان فرقه‌های مختلف یک دین یا مذهب است. در جوامعی که دین نقش پررنگی در ایجاد هویت و متمایزکردن گروه‌ها دارد، به این شکاف بیشتر توجه می‌شود (Evans & Northmore-Ball, 2017: 15).

شکاف نسلی: فاصله تدریجی در احساس، تفکر، ارزش‌ها

و رفتار بین دو یا سه نسل متوالی، وضعیت جدیدی را ایجاد می‌کند که شکاف نسلی نامیده می‌شود. این وضعیت معمولاً میان نسل‌های نوجوان و جوان با نسل‌های قبلی پدیدار می‌شود (Albertini & Kohli, 2013: 830؛ اینگلهارت، ۱۳۹۵: ۸۶).

شکاف جنسیتی: فاصله در شیوه‌های رفتاری زنان و مردان

است (Cambridge Dictionary, 2019). پس از اعطای حق رأی به زنان، الگوی مشارکت سیاسی و رفتار رأی‌دهی زنان و مردان، این فاصله متفاوت و به مطالبات مربوط به برابری

سیاسی در دوران معاصر می‌دانند، از این دست دیدگاه‌ها هستند (Dalton, 2013).

طبق این نظریه‌ها معمولاً شکاف‌ها در جوامع سنتی، پیرامون موضوعات خویشاوندی، قبیله‌ای، مذهبی و زبانی رخ می‌دهند. جوامع نیمه سنتی - نیمه مدرن یا در حال گذار، شمار پیچیده‌تری از شکاف‌های اجتماعی را دارند که به مؤلفه‌های سنتی و مدرن مرتبط است. از یک سو شکاف‌های قومی، فرهنگی و زبانی مربوط به جامعه سنتی کم و بیش فعال اند و از سوی دیگر، شکاف‌های جامعه مدرن مثل شکاف طبقات و شکاف نسل‌ها نمودار می‌شوند. در جوامع پیشرفته افزایش سطح آموزش و در نتیجه سواد و شناخت و ظهور رسانه‌ها فرصت بیشتری برای فراگیری و انتخاب اطلاعاتی به وجود آورده‌اند. این منابع در کنش‌های سیاسی مانند انتخابات، این امکان را به افراد می‌دهند که بتوانند از میان گروه‌های مختلف سیاسی و احزاب، آن را انتخاب کنند که با ارزش‌های آنها تناسب بیشتری دارد (Bell, 2002).

رونالد اینگلهارت معتقد است در جوامع صنعتی مرفه‌تری، شواهدی از تغییر اساسی و نوعی گذار از نیازهای مادی و ارزش‌های مربوط به آن - که در جوامع سنتی پیرامون رفاه مادی و امنیت بود - به نیازهای فرامادی که با کیفیت زندگی مرتبط‌اند، وجود دارد (Ingelhart, 1984: 2). او می‌گوید پس از انقلاب فرهنگی دهه ۱۹۶۰ (دهه ۱۳۴۰) و جنبش‌های اجتماعی جدید، از نظر فرهنگی، بین افراد مدافع ارزش‌های لیبرالیستی و افراد پایبند به ارزش‌های سنتی، شکاف ایجاد شده است (Ingelhart, 2015). او معتقد است این تحولات - که تفاوت‌های زیادی ایجاد کرده‌اند - بین نسل‌ها مشاهده می‌شوند (اینگلهارت، ۱۳۹۵: ۷۸).

آنتونی گیدنز، معتقد است میان سنت و مدرنیته تضاد وجود دارد و این امر در مفهوم مدرنیته نهفته است (گیدنز، ۱۳۹۷: ۴). زندگی مدرن شامل ویژگی‌های ارزشی متفاوت از زندگی سنتی است و در نهایت، موجب ایجاد شکاف در ابعاد مختلف زندگی می‌شود (گیدنز، ۱۳۹۴: ۲۹).

پیر بوردیو معتقد است مصرف کالاهای فرهنگی با تعریف موقعیت‌های اجتماعی مصرف‌کنندگان در ارتباط است. از نظر او همسانی ساختار طبقاتی و سبک زندگی اجتماعی در درجه

جنسیتی تبدیل شده است (Ingelhart & Welzel, 2005: 281; Ingelhart & Norris, 2000: 442).

پس از بررسی نظری انواع و ابعاد شکاف اجتماعی متناسب با شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه مطالعه شده، عوامل مؤثر بر ایجاد این شکاف‌ها بررسی می‌شوند.

شکاف‌های اجتماعی را عموماً با نظریه‌های تضاد اعم از مارکسی و وبری آن تبیین می‌کنند. مارکس با نظریه ماتریالیسم تاریخی و تحلیل طبقاتی مبتنی بر آن، شکاف اجتماعی را با شکاف طبقاتی تحلیل می‌کند (Manaza & Brooks, 1999: 31). در این نظریه منافع مادی گروه‌ها که در شیوه تولید ریشه دارند، در تعارض با یکدیگر قرار می‌گیرند. منافع مادی متعارض، سازنده دو طبقه اصلی نظام سرمایه‌داری یعنی طبقه مالک ابزار تولید (سرمایه‌دار) و طبقه کارگر است (Van Den Berg & Janoski, 2005: 72). به اعتقاد مارکس سرمایه‌داری در آن واحد طبقه‌ای از سرمایه‌داران ثروتمند و فقر و محرومیتی شدید برای توده‌ها به‌ویژه برای کارگران ایجاد می‌کند. در نهایت، این شرایط آنان را به طغیان وادار می‌کند و کارگران برای ادامه حیات و حفظ شأن انسانی‌شان به عاملانی سیاسی تبدیل می‌شوند (سیدمن، ۱۳۸۸: ۵۰ و ۴۶).

ویر، علاوه بر شکاف‌های طبقاتی که مارکس مطرح کرد، به شکاف‌های منزلتی توجه کرد (Manaza & Brooks, 1999: 31). او با نظر مارکس درباره نظم اقتصادی که فقط با نبرد طبقاتی و صاحبان ابزار تولید تعیین می‌شود، موافق نبود و برخورداری از مالکیت، منزلت و حیثیت را از عوامل تعیین‌کننده روابط قدرت و بنیان نظام قشربندی و طبقه اجتماعی می‌دانست (Weber, 1968: 252).

در دیدگاه‌های جدیدتر علاوه بر تضاد اجتماعی که منبع آن اقتصادی و طبقاتی است، به عوامل دیگری نظیر قومیت، جنسیت، نژاد، مذهب، تحصیلات، شغل، زبان و ... توجه شده است که سبب پیدایش گروه‌هایی با سبک‌های متفاوت زندگی می‌شود که در مقابل یکدیگرند و با هم رقابت دارند و نمود آن در رفتارهای سیاسی بروز و ظهور می‌یابد (Van Den Berg & Janoski, 2005: 73). نظریه‌هایی نظیر نوسازی اجتماعی که تغییرات و جریان‌های سکولار را عامل دگرگونی در رفتارهای

نظام اجتماعی - فرهنگی است. ناهماهنگی زمانی ایجاد می‌شود که ارزش‌های جدید و نامناسب با نظام اجتماعی که با ارزش‌های سنتی مغایرند، وارد جامعه شوند. در این شرایط رضایت و در نتیجه، اعتماد به نظام و نهادهای سیاسی و کارگزاران آن کاهش می‌یابد و حاکمیت مجبور به استفاده از زور برای حفظ انسجام می‌شود؛ بنابراین، شکاف، تعارض و شورش زمانی رخ می‌دهد که یک دولت مشروعیت، اعتبار و اعتماد خود را از دست بدهد (جانسون، ۱۳۶۳: ۳۵-۱۷).

در صورت ضعیف شدن پیوندهای اجتماعی فرد با جامعه، این اتفاق تشدید می‌شود. به عقیده تراویس هیرشی، علت هم‌نویایی افراد با هنجارهای اجتماعی، وجود پیوندی قوی با اجتماع است و ضعف آن موجب انواع کج‌رفتاری و تعارض در جامعه می‌شود. او چهار عنصر اصلی را سبب پیوند فرد و جامعه می‌داند: دلبستگی، التزام، مشغولیت یا مشارکت و باور به قواعد اجتماعی. به عقیده هیرشی میزان پذیرش ارزش‌ها و هنجارهای جامعه متفاوت است و سه نهاد اصلی مذهب، خانواده و مدرسه به منزله نهادهای مهم در پذیرش و فرایند پیوند اجتماعی بسیار مؤثرند (Shoemaker, 2018: 125-150).

شوارتز معتقد است اولویت‌های ارزشی که افراد در زندگی خود دارند، منعکس‌کننده خلق و خو، شخصیت، تجارب اجتماعی منحصر به فرد و فرهنگ آنهاست. سن، تحصیلات و جنسیت از عواملی هستند که از طریق تأثیرگذاری بر فرایند اجتماعی شدن، نقش‌ها و انتظارات اجتماعی، بر اولویت‌های ارزشی تأثیر می‌گذارند (Schwartz, 2002). به گفته شوارتز آنچه موجب تعارضات اجتماعی می‌شود، تعقیب همزمان ارزش‌های متقابل و مخالف است. امروزه نتایج مطالعات نشان می‌دهند ارزش‌های فرهنگی نظیر تمایل به تغییر، محافظه‌کاری، سنتی بودن، جمع‌گرایی و فردگرایی بیش از هر عامل دیگری در تعیین اولویت‌های ارزشی مؤثرند و سبب تمایز و صف‌بندی افراد و گروه‌ها می‌شوند (Schwartz, 2009).

فرضیه‌های پژوهش

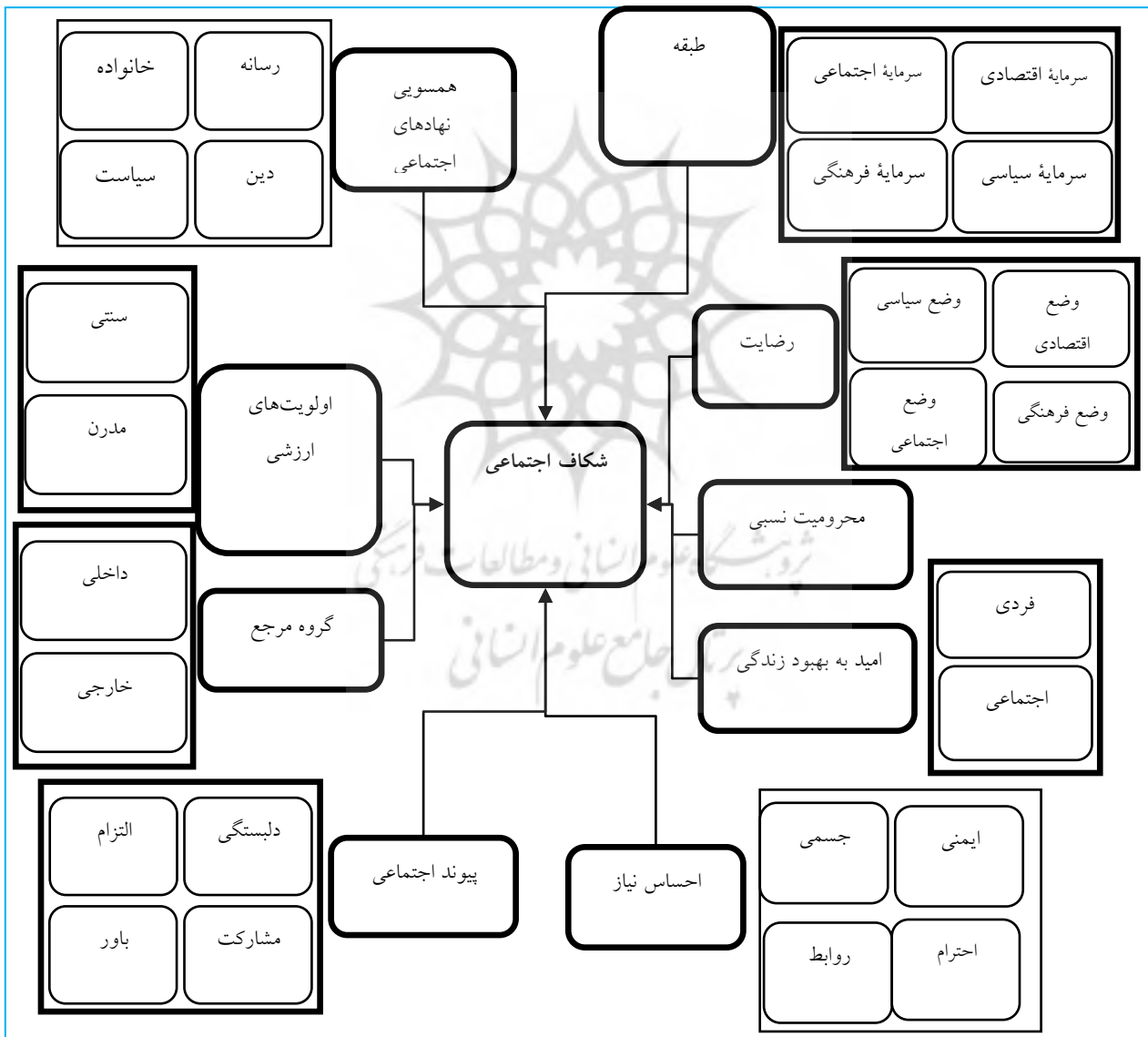
به نظر می‌رسد:

اول از طریق عادت‌واره طبقاتی افراد - که براساس آن جهان را درک و قضاوت و بر آن مبنا عمل می‌کنند - شکل می‌گیرد. در چنین نظام رتبه‌بندی، سلسله مراتب مبارزه طبقاتی سمبولیک ایجاد می‌شود و اعضای طبقات اجتماعی خود را در تقابل با اعضای دیگر مشخص می‌کنند (بوردیو، ۱۳۹۰). شکاف‌های جدید، در قالب نمایش آشکار سبک زندگی به وسیله افراد و ایجاد تمایز میان خود و دیگری بروز می‌یابند. سبک زندگی افراد، پیام‌هایی درباره میزان ثروت، موفقیت و شأن و منزلت به جامعه منتقل می‌کند (بنت، ۱۳۹۸: ۱۰۰).

شکاف‌های اجتماعی می‌توانند حاصل تفاوت در دسترسی به انواع منابع و یا راه‌های دسترسی به آنها باشند. وجود نداشتن توازن بین وسایل و راه‌های تأیید شده اجتماعی و ارزش‌های پذیرفته شده، مانع دستیابی افراد به اهداف خود و ارضای نیازهای آنها می‌شود (مرتون، ۱۳۹۳: ۴۳۱-۴۳۶). این امر که خود بیان‌کننده دسترسی نداشتن به منابع است، می‌تواند موجب تشدید شکاف‌های اجتماعی شود؛ چنانچه نیازهای افراد به‌ویژه نیازهای جسمی، ایمنی، روابط اجتماعی، احترام و خودشکوفایی (Maslow, 1981) ارضا نشود. از طرفی اگر افراد خود را محق دست‌یافتن به مطلوبیت‌ها و منابع تعریف شده بدانند و برای دستیابی به آنها با مانع روبه‌رو شوند، دچار ناکامی می‌شوند و هنگامی که خود را با افراد و گروه‌های دیگر که امکان دسترسی به منابع را دارند، مقایسه می‌کنند، دچار احساس محرومیت نسبی می‌شوند (گر، ۱۳۸۸). مرتون معتقد است افراد خود را با افراد یا گروه‌هایی مقایسه می‌کنند که ارزش‌ها و استانداردهای زندگی آنها برایشان ارزشمند است. مرتون این افراد و گروه‌ها را گروه مرجع می‌نامد (Merton, 1968: 288). او نتیجه این احساس محرومیت و ناکامی را در سطح فردی، اضطراب، بیگانگی و انزوا و در سطح گروهی، کاهش مشارکت، تعارض و کشمکش و نارضایتی‌های فردی و اجتماعی و در کل، ناامیدی از بهبود وضع زندگی و آینده می‌داند (گر، ۱۳۸۸).

چالمرز جانسون معتقد است جامعه زمانی در وضعیت تعادل قرار دارد که ارزش‌ها و شرایط محیطی آن سازگار باشند. بروز تعارض و تضاد در جامعه نتیجه به هم‌ریختگی سازمان یک

- میان طبقه اجتماعی و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- میان محرومیت نسبی و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- میان رضایت اجتماعی و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- میان گروه مرجع و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- میان امید به بهبود زندگی و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- میان احساس نیاز و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- میان پیوند اجتماعی و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- میان اولویت ارزشی سستی - مدرن و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- میان همسویی نهادهای اجتماعی و شکاف اجتماعی ارتباط وجود دارد.
- براساس نظریه‌ها و فرضیه‌های مطرح شده درباره عوامل مؤثر بر شکاف اجتماعی، متغیرهای تأثیرگذار بر شکاف اجتماعی در الگوی نظری زیر ارائه شده‌اند:

نمودار ۲- عوامل مؤثر بر شکاف اجتماعی

Fig 2- Factors affecting the social cleavage

روش پژوهش

این پژوهش در چارچوب روش‌شناسی کمی قرار دارد و در آن از روش پیمایش (توصیفی - تبیینی) و ابزار پرسش‌نامه برای گردآوری داده‌ها - که سؤالات آن متناسب با چارچوب نظری پژوهش و در نظر گرفتن شرایط جمعیت پژوهش تنظیم شده است - استفاده شده است. روایی ابزار پژوهش با اجرای مطالعات مقدماتی و روش کسب اعتبار صوری بررسی شده است. جامعه آماری ساکنان ۱۵ تا ۷۵ سال شهر تهران است. برای برآورد و تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است. بر این اساس، حجم نمونه با پیش‌بینی ضریب اطمینان نمونه‌گیری ۹۵ درصد و ضریب خطای ۵ درصد برابر با ۳۸۴ نفر تعیین شد که با پیش‌بینی خطای برآورد، در نهایت برای اطمینان و افزایش دقت، پاسخگویان ۵۲۷ پرسش‌نامه (پس از حذف موارد حذفی) را تکمیل کردند.

نمونه پژوهش با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای نسبی یا متناسب با حجم تعیین شد. از این طریق نمونه‌ها متناسب با جمعیت هر یک از مناطق ۲۲گانه شهر تهران (طبق منطقه‌بندی شهرداری)، به دلیل تفاوت در جمعیت هر یک از مناطق انتخاب شدند. در این فرایند ابتدا سهم نمونه در هر منطقه و محلات درون آن به صورت نسبی محاسبه و براساس نقشه منتشر شده از سوی شهرداری تهران در هر محله، خیابان‌ها و کوچه‌ها به صورت تصادفی مشخص و در هر نقطه مدنظر نیز از بلوک‌ها و افراد خانه‌ها نمونه‌گیری تصادفی ساده به عمل آمد. داده‌های گردآوری شده با نرم‌افزار SPSS و متناسب با سطوح سنجش متغیرها و آماره‌های مناسب (شاخص‌های مرکزی و پراکندگی، تحلیل واریانس و آزمون T و F و آزمون‌های همبستگی) تحلیل شدند و تعمیم‌پذیری نتایج به‌دست‌آمده نیز بررسی شد.

تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای پژوهش

شکاف اجتماعی: شکاف اجتماعی گروه‌بندی متشکل هویت‌بخش آماده‌ی رویارویی اعضای یک جامعه با یکدیگر،

به دلیل تفاوت در ارزش‌ها و دسترسی به منابع است.

در این مطالعه، شکاف اجتماعی در سه مرحله تفاوت در ارزش‌ها، هویت گروهی ناشی از تفاوت در ارزش‌ها و آمادگی برخورد و رویارویی سنجیده شده است. ارزش‌ها شامل معرف‌های زیرند: ارزش‌های طبقاتی (توزیع عادلانه ثروت و درآمد، ساده‌زیستی)، سیاسی (اعتماد به عملکرد حکومت، مسئولان، مشروعیت، تأثیر سیاسی و ...)، فرهنگی (دین‌دار، سکولار)، مذهبی (برابری اقلیت‌های دینی - مذهبی، احترام، آزادی)، قومی (برابری قومی، ارتباط و احترام به اقوام دیگر)، جنسیتی (حقوق زنان، قائل نشدن تبعیض) و نسلی (پذیرش تفاوت و احترام).

در بررسی تفاوت‌ها، فرض شکاف کامل بالقوه در نظر گرفته شده است (نمونه ایده‌آل برای مقایسه). شکاف کامل بالقوه زمانی شکل می‌گیرد که دست‌کم جمع دو گروه به لحاظ آماری بیش از ۵۰ درصد (جمعیت چشمگیری را در بر گیرد) و واریانس در آنها نیز به ۱ نزدیک‌تر باشد. شدت شکاف بین گروه‌ها با مقایسه میانگین‌ها و معنی‌داری تفاوت آنها بررسی شده است. این حالت می‌تواند بین بیش از دو گروه نیز وجود داشته باشد.

شکاف کامل (به منزله ابزار تحلیل): زمانی شکل می‌گیرد

که به لحاظ آماری بیش از نیمی از جمعیت جامعه درگیر آن باشند و این جمعیت به دو قسمت تقریباً مساوی تقسیم شود. همچنین هرچه شکاف شدیدتر باشد، احتمال فعال‌شدن آن بیشتر خواهد شد.

بر این اساس، ابتدا اندازه تفاوت ارزشی در هر یک از ابعاد و پس از آن، تفاوت هویت‌های گروهی براساس ارزش‌ها در ۵ گروه هویتی طبقاتی (بالا و پایین)، سیاسی (اصلاح‌طلب، اصول‌گرا)، فرهنگی (دین‌دار، سکولار)، مذهبی (شدید و ضعیف) و قومی (قومیت‌گرای شدید و ضعیف) بررسی شده‌اند. با توجه به ارزش‌ها و انواع شکاف (طبقاتی، سیاسی، فرهنگی، مذهبی، قومی جنسیتی و نسلی) در مجموع، شاخص شکاف اجتماعی ساخته شده است.

هویت: هویت، نتیجه فرایند معناییابی از ویژگی یا

اولویت های ارزشی: ترجیحات سلسله‌مراتبی ارزیابی خوب یا بد افراد از پدیده‌های مختلف است؛ ترجیحاتی که افراد در زندگی خود دارند و منعکس‌کننده تجارب فردی و اجتماعی آنهاست. در این مطالعه اولویت ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی افراد با محوریت سنتی و مدرن سنجیده شده است.

محرومیت نسبی: ارزیابی کم یا پایین خود نسبت به دیگری و بر حق ندانستن این کاستی است. این مفهوم براساس سه مؤلفه تفاوت میان انتظارات و امکانات موجود در مقایسه با دیگران، احساس نابرابری نسبت به دیگران و بر حق ندانستن این نابرابری سنجیده شده است.

گروه مرجع: گروهی است که افراد خود را با آن مقایسه و با استانداردهای آن، خود را ارزیابی می‌کنند. درباره این مفهوم به دو صورت داخلی (خودی) و خارجی (بیگانه) از طریق تمایلات و الگوهای مطلوب و تأییدشده فرد در زندگی سؤال پرسیده شد.

پیوند اجتماعی: میزان همبستگی افراد با هنجارهای اجتماعی است که از طریق چهار مؤلفه دلبستگی، التزام یا تعهد، مشارکت و باور به قواعد و هنجارهای اجتماعی سنجیده شده است.

سنجش اعتبار (روایی) و قابلیت اعتماد (پایایی)

برای حصول اطمینان از روایی سؤال‌ها، سنجه‌ها، شاخص‌ها و پرسش‌نامه از روش اعتبار صوری و نظرخواهی از متخصصان، همبستگی درونی عناصر شاخص‌ها و تحلیل عاملی برای کنترل کفایت نمونه و اعتبار سازه و برای سنجش پایایی از ضریب آلفای کرونباخ (a) پس از انجام پیش‌آزمون پرسش‌نامه اولیه و تدوین پرسش‌نامه نهایی استفاده شد. در همه تحلیل‌های ارائه‌شده در این مقاله روایی و پایایی پذیرفتنی وجود داشته است. در زیر جدول پایایی شاخص‌های ساخته‌شده، ارائه شده است:

ویژگی های تعلق و تمایزبخش ناشی از عضویت گروهی و نقش های اجتماعی افراد در فرایند جامعه‌پذیری آنان است. از آنجا که هویت‌های مختلف افراد، بخش‌های مشترکی دارند و همه با هم هویت فرد را تعیین می‌کنند، مجموعه‌ای از هویت‌های مختلف که ما آن را هویت کل می‌نامیم، آمادگی برخورد و تقابل با گروه‌های مقابل و غیرخودی را فراهم می‌کنند. شاخص آمادگی تقابل و برخورد بین گروه‌های رقیب، با سنجش میزان آمادگی برخورد بین طبقات، جریان‌های سیاسی، پیروان گرایش‌های فرهنگی مختلف و اقوام گوناگون به دست آمده است.

طبقه اجتماعی: گروهی از اعضای جامعه براساس میانگین تقریباً مشابه برخورداری آنها از ترکیب (حداقل) چهار نوع سرمایه اقتصادی (ثروت)، اجتماعی (منزلت)، فرهنگی (معرفت) و سیاسی (قدرت) است (پرچمی و جلالی، ۱۳۹۵: ۸۷). شاخص طبقه اجتماعی افراد براساس ۴ متغیر سرمایه فرهنگی (تحصیلات، فعالیت‌های فرهنگی، هنری)، سرمایه اقتصادی (درآمد و اموال)، سرمایه سیاسی (رتبه شغلی، حزبی) و سرمایه اجتماعی (اعتماد و احترام) سنجیده و به سه طبقه بالا، متوسط و پایین تقسیم شده است. یادآور می‌شود طبقه افراد حاصل میزان دسترسی و برخورداری آنان از منابع چهارگانه است.

نهادهای اجتماعی: در این مطالعه همسویی نهادهای اجتماعی رسانه، دین، خانواده و سیاست بررسی شده است. رسانه با میزان استفاده از انواع آن، خانواده، ساختار و میزان اهمیت آن، دین از طریق سنجش میزان پابندی دینی و نهاد سیاست با اعتماد به نهادهای حکومتی و مسئولان سنجیده شده‌اند.

رضایت: احساس خشنودی هر فرد از زندگی خود، روش‌های زندگی و رابطه با افراد، گروه‌ها و سازمان‌های دیگر است که بر فعالیت اجتماعی او تأثیر مثبت می‌گذارد (OECD Better Life Index, 2013). در این مطالعه رضایت از شرایط اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی جامعه و همچنین امید به بهبود وضعیت فردی و اجتماعی، از سوی پاسخگویان سنجیده شده است.

جدول ۱- پایایی شاخص‌های پژوهش

Table 1- Reliability of research indicators

KMO	α	عنوان شاخص
۰,۷۰	۰,۷۵	شکاف اجتماعی کل
۰,۷۰	۰,۶۵	شکاف طبقاتی
۰,۸۴	۰,۷۰	شکاف سیاسی
۰,۸۱	۰,۷۷	شکاف فرهنگی
۰,۶۷	۰,۶۵	شکاف قومی
۰,۷۵	۰,۷۸	شکاف مذهبی
۰,۷۳	۰,۶۹	شکاف جنسیتی
۰,۷۰	۰,۶۹	شکاف نسلی
۰,۷۵	۰,۶۸	اولویت ارزشی
۰,۸۰	۰,۸۵	رضایت
۰,۸۰	۰,۸۵	پیوند اجتماعی
۰,۶۸	۰,۶۴	نهادهای اجتماعی
۰,۷۲	۰,۷۸	محرومیت نسبی
۰,۷۵	۰,۶۹	امید به بهبود
۰,۷۰	۰,۶۵	گروه مرجع
۰,۶۷	۰,۷۴	طبقه اجتماعی
۰,۷۲	۰,۶۰	نداشتن احساس نیاز

یافته‌های پژوهش

شکاف اجتماعی در سه مرحله ابتدا با تفاوت در ارزش‌ها،

سپس هویت یابی گروهی و در آخر سازماندهی و آمادگی تقابل بررسی شده است.

اولین مرحله از شکاف، وجود تفاوت در ارزش‌هاست. در روش پژوهش اشاره شد که هرچه واریانس به ۱ نزدیک‌تر و مجموع جمعیت دو گروه کم و زیاد بیشتر باشد، شدت شکاف و امکان فعال‌شدن آن بیشتر است. در جدول ۲ فراوانی نسبی، واریانس و میانگین ارزش‌ها آمده است. تفاوت در ارزش‌ها در همه شقوق خود وجود معنی‌دار دارد. تفاوت در ارزش‌های فرهنگی با واریانس ۰,۶۱۶ و میانگین ۲,۰۷ و ۶۲ درصد جمعیت درگیر، شدیدترین نوع تفاوت در ارزش‌هاست. پس از آن تفاوت ارزشی مذهبی، سیاسی و جنسیتی قرار دارند. کمترین تفاوت ارزشی در شکاف طبقاتی است.

ابتدا ویژگی‌های پاسخگویان و اطلاعات زمینه‌ای آنها و سپس میزان شکاف اجتماعی، انواع و عوامل مؤثر بر آن ارائه می‌شود:

از کل پاسخگویان (۵۲۷ نفر) ۴۵ درصد زن و ۵۵ درصد مرد، ۵۱ درصد جوان، ۴۱ درصد میانسال و ۸ درصد بزرگسال اند. ۵۵ درصد پاسخگویان فارس، ۱۸ درصد ترک، ۲ درصد لر، ۱۱ درصد کرد و ۸,۵ درصد ارمنی‌اند و ۵,۵ درصد سایر قومیت‌ها را دارند. ۸۲ درصد آنان شیعه، ۱۲ درصد سنی و ۶ درصد مسیحی بوده‌اند (تعداد اهل سنت و مسیحی برای حفظ منطق معنی‌داری آماری، بیش از حجم نمونه آنان تعیین شده است). ۵,۲ درصد از پاسخگویان کم‌سوادند، ۴۷,۱ درصد تحصیلات متوسطه و ۴۷,۷ درصد تحصیلات عالی دارند.

جدول ۲- فراوانی نسبی، واریانس و میانگین ارزش‌ها

Table 2- Relative frequency, variance and mean of Values

میانگین آمادگی	هویت		ارزش‌ها			ارزش‌ها / هویت	
	میانگین	واریانس	فراوانی نسبی	میانگین	واریانس		فراوانی نسبی
۱,۹۲	۱,۷۵	۰,۲۶۷	۲۸,۹	۱,۹۲	۰,۳۱۷	۲۰,۱	طبقاتی
۲,۱			۴			۱۲,۱	
۱,۹۳	۱,۹۰	۰,۳۸۳	۱۵	۱,۷۷	۰,۴۳۶	۱۲,۹	سیاسی
۲,۱۷			۲۴			۳۵,۹	
۱,۹۰	۲,۲۰	۰,۴۴۷	۳۴,۵	۲,۰۷	۰,۶۱۶	۳۴,۹	فرهنگی
۲,۱۴			۱۴,۲			۲۷,۱	
۱,۹۶	۲,۳۴	۰,۵۲۰	۱۴,۶	۱,۸۹	۰,۳۸۰	۲۴,۵	قومی
۲,۰۸			۴۹,۴			۱۴,۴	
۱,۹۴	۲,۳۸	۰,۵۳۰	۱۴,۶	۲,۱۶	۰,۵۵۱	۲۰,۵	مذهبی
۲,۱۳			۵۳			۳۷,۴	
-	-	-	-	۱,۸۳	۰,۴۳۶	۳۱,۱	جنسیتی
-						۱۵	
-	-	-	-	۲,۱۵	۰,۴۱۶	۱۴	نسلی
-						۳۰	

هویت‌بخش بسیار مهم و بر گرایش‌ها و رفتار افراد تأثیرگذار است، و قوف پاسخگویان به هویت‌های ارزشی‌شان بررسی و برای این منظور، علاوه بر ارزش‌های پاسخگویان، به شناسایی و معرفی خودشان با این ارزش‌ها توجه شده است. در برخی موارد با فراوانی‌های مختلف، افرادی بوده‌اند که ارزش‌هایی را قبول داشته‌اند ولی خود را یا متناسب به آن گروه ارزشی ندانسته‌اند و یا خود را با نام گروه رقیب معرفی کرده‌اند؛ یعنی با وجودی که ارزش‌های آنها به یک گروه نزدیک‌تر بوده است، از آن گروه هویت‌یابی نکرده‌اند و حتی در بعضی موارد، از نظر هویتی خود را به گروه رقیب متعلق دانسته‌اند. چگونگی انطباق هویت افراد با ارزش‌های آنها در جدول ۵ آمده است.

در بیشتر موارد، تغییرات هویت‌یابی افراد، تغییرات آمادگی تقابل و برخورد با گروه رقیب و یا به عبارت دیگر، آمادگی برای ورود به مرحله شکاف فعال را تبیین کرده است. هرگاه هویت افراد با ارزش‌های آنان انطباق داشته باشد، آمادگی

اگر تفاوت‌های ارزشی هویت‌بخش شوند و فرد خود را با آنها بشناسد و بشناساند، به شکاف غیرفعال تبدیل خواهند شد. نتایج نشان می‌دهند هویت مذهبی (۲,۳۸) و هویت قومی (۲,۳۴) قوی‌ترین هویت‌ها هستند. بیشترین واریانس (۰,۵۳۰) و بیشترین جمعیت درگیر (۶۷,۶) به هویت مذهبی مربوط است. پس از آنها هویت قومی و فرهنگی با شدت کمتری قرار دارند (جدول ۲).

اگر تفاوت‌های ارزشی هویت‌بخش، از سازماندهی و تشکل برای تقابل برخوردار شوند، شکاف غیرفعال، فعال و شکاف اجتماعی شکل می‌گیرد. میانگین آمادگی برخورد کل پاسخگویان ۱,۹۵ از ۳ است. در میان گروه‌های هویتی، بیشترین میانگین آمادگی برخورد به اصلاح طلبان در شکاف سیاسی (۲,۱۷) و سکولارها در شکاف فرهنگی (۲,۱۴) و هویت مذهبی‌های شدید (۲,۱۳) متعلق است (جدول ۲). از آنجا که در وقوع شکاف، مؤلفه و قوف به ارزش‌های

با گروه رقیب خود داشته‌اند. این تفاوت‌ها معنی‌دار بوده‌اند و قابلیت تعمیم دارند. از آنچه در جدول ۳ آمده است، می‌توان چنین نتیجه گرفت: ۱- ممکن است افراد در انطباق ارزش‌های خود و هویت ناشی از آنها دچار ناآگاهی و خطا باشند. با وجودی که ارزش‌های خاصی داشته‌اند، خود را در آن دسته هویت‌یابی نکنند و حتی هویت خود را مطابق گروه رقیب بدانند. ۲- هرگاه ارزش‌های افراد برایشان هویت‌بخش شده باشد، آمادگی برخورد با گروه رقیبشان بیشتر و یا به بیان دیگر، شدت شکاف آنها با دیگری بیشتر خواهد شد. ۳- حتی اگر افراد نوع ضعیف برخی ارزش‌ها را داشته باشند اما هویت خود را قوی بدانند، آمادگی برخورد آنها بیشتر خواهد شد؛ به عبارت دیگر، هویت‌یابی از تفاوت ارزشی، آمادگی بیشتری برای برخورد و تقابل با گروه رقیب به وجود می‌آورد.

تقابل و برخورد با گروه مقابل در آنها بیشتر بوده است؛ برای مثال، آمادگی برخورد کسانی که ارزش‌های سیاسی اصلاح‌طلبانه داشته‌اند و خود را هم اصلاح‌طلب دانسته‌اند (۲،۳۶)، بیشتر از کسانی است که ارزش‌های اصلاح‌طلبانه داشته‌اند ولی خود را اصول‌گرا دانسته‌اند (۲،۱۲). حتی در مواردی که افراد ارزش‌هایی متفاوت از هویت خود را برگزیده‌اند، برای تصور از هویت خود عمل کرده‌اند که متفاوت از تصور آنان از هویتشان بوده است و همچنین مطابق با هویت خود عمل کرده‌اند؛ برای مثال، در ارزش‌های قومی و مذهبی کسانی که ارزش‌های ضعیف قومی داشته‌اند اما هویت قومی خود را شدید دانسته‌اند، نسبت به کسانی که هم ارزش‌های قومی ضعیف داشته‌اند و هم خود را دارای هویت قومی ضعیف دانسته‌اند، آمادگی بیشتری برای برخورد و تقابل

جدول ۳- فراوانی نسبی هویت‌های منطبق بر ارزش‌ها

Table 3 - Relative frequency of identities corresponding to Values

ارزش	فراوانی نسبی	آمادگی برخورد	فراوانی نسبی	آمادگی برخورد
طبقاتی	هویت پایین	-	هویت بالا	-
پایین	۴۵،۵	-	-	-
بالا	۲۸،۶	-	-	-
سیاسی	هویت اصلاح‌طلب	۲،۳۶ <	هویت اصول‌گرا	۲،۱۲
اصلاح‌طلبانه	۴۰	۱،۹۳ <	۵۵	< ۲
اصول‌گرایانه	۱۰	۲،۲۵ <	هویت دین‌دار	۲
فرهنگی	هویت سکولار	۱،۷۰ <	۶۲	< ۱،۸۴
سکولار	۳۴	۲،۱۸ <	ضعیف	۱،۸۱
دین‌دار	۵،۵	۲،۲۱ <	۴۵	۲
قومی	شدید	۲،۲۳ <	ضعیف	۱،۹۴
شدید	۸۸	< ۲	۴۵	۱،۸۶
ضعیف	۱۵			
مذهبی	شدید			
شدید	۶۲			
ضعیف	۱۴			

انواع شکاف اجتماعی

نظریه پردازان با در نظر گرفتن معیارها و به تناسب جوامع، انواع و دسته‌بندی‌های مختلفی از شکاف اجتماعی ارائه کرده‌اند. در این مقاله براساس نظریه‌های مطرح‌شده، شش نوع شکاف اجتماعی بررسی و سنجیده شد.

میانگین شکاف کل ۱,۸۳ از ۳ و با انحراف معیار ۰,۶۸ است. همه انواع شکاف اجتماعی سنجیده‌شده در حد متوسط‌اند. کمترین آنها شکاف جنسیتی با میانگین ۱,۸۳ و شدیدترین آنها با میانگین ۲,۲۲ شکاف سیاسی اصلاح طلب - اصول‌گراست. پس از آن شکاف‌های فرهنگی، نسلی، طبقاتی، دولت - ملت و مذهبی قرار دارند.

مقایسه این نتیجه با بررسی دیگری که پژوهشگران در

سال ۱۳۹۳ انجام داده‌اند، بیان‌کننده آن است که شکاف اجتماعی در جامعه تشدید شده و از میانگین کل ۱,۶۹ به ۱,۸۳ (از ۳) رسیده است. همچنین شکاف در همه انواع خود افزایش یافته و در هیچ مورد ثابت نبوده و یا کاهش نداشته است؛ اما ترتیب آنها تغییراتی داشته است. در سال ۱۳۹۳ شدت آنها به ترتیب در شکاف‌های فرهنگی، نسلی، سیاسی (اصلاح طلب - اصول‌گرا)، طبقاتی، سیاسی (دولت - ملت)، مذهبی، قومی و جنسیتی بوده است که در سال ۱۳۹۸ به ترتیب شکاف سیاسی بین (اصلاح طلب - اصول‌گرا)، فرهنگی، نسلی، طبقاتی، سیاسی (دولت - ملت)، مذهبی، قومی، جنسیتی شده است.

جدول ۴- درصد فراوانی و میانگین انواع شکاف میان پاسخگویان در دو سال ۱۳۹۳ و ۱۳۹۸

Table 4- Percentage of frequency and average types of Cleavage between respondents in 1393 and 1398

انواع شکاف	میانگین ۱۳۹۸	میانگین ۱۳۹۳
طبقاتی	۲,۰۷	۱,۹۶
اصلاح طلب - اصول‌گرا	۲,۲۲	۲,۰۸
دولت - ملت	۲,۰۱	۱,۹۰
فرهنگی	۲,۱۶	۲,۱۵
قومی	۱,۸۹	۱,۸۰
مذهبی	۱,۹۲	۱,۸۵
جنسیتی	۱,۸۳	۱,۷۸
نسلی	۲,۱۵	۲,۱۱
کل	۱,۸۳	۱,۶۹

عوامل مؤثر بر شکاف اجتماعی

برای تحلیل رابطه عوامل مؤثر بر شکاف اجتماعی از تحلیل رگرسیون استفاده شده است. بیشترین تبیین تغییرات شکاف اجتماعی به وسیله متغیر سنتی و مذهبی بودن انجام می‌شود. سنتی و مذهبی بودن رابطه قوی و معکوسی $r = -0,73$ با شکاف اجتماعی دارند. به ازای یک واحد افزایش در سنتی و مذهبی بودن، شکاف اجتماعی $0,221$ واحد کاهش می‌یابد. در

متغیر خودی بودن گروه مرجع نیز به ازای یک واحد افزایش، شاهد $0,48$ واحد کاهش شکاف اجتماعی هستیم که به معنی بیشترین اثرگذاری بر شیب خط رگرسیون شکاف اجتماعی است. همبستگی بین گروه مرجع (سلیبریتی‌ها را شامل می‌شوند) و شکاف اجتماعی $r = -0,36$ است که نسبت به متغیر اولویت ارزشی ضعیف‌تر است. کمترین رابطه با شکاف را متغیر وجودنداشتن احساس نیاز با $r = -0,14$ دارد که بر

زیر و سطح معنی داری روابط بررسی شده، همه فرضیه‌های پژوهش تأیید می‌شوند و نتایج از جامعه آماری به جمعیت پژوهش قابلیت تعمیم دارند.

میزان تغییر شکاف اجتماعی نیز کمترین (۰,۰۷-) تأثیر را دارد. رابطه بقیه متغیرها با شکاف اجتماعی به ترتیب میزان همبستگی در جدول ۵ آمده است. با توجه به داده‌های جدول

جدول ۵- تحلیل رابطه (رگرسیون) با شکاف اجتماعی

Table 5 - Analysis of the relationship (regression) with social cleavage

Sig	F	b	Adjusted R ²	R ²	r	عامل مؤثر
۰,۰۰۰	۵۹۸,۸	-۰,۲۲۱	۰,۵۳۴	۰,۵۳۵	-۰,۷۳۱	ستنی - مذهبی بودن
۰,۰۰۰	۱۷۴	-۰,۱۵۷	۰,۲۴۸	۰,۲۵۰	-۰,۵۰۰	رضایت
۰,۰۰۰	۱۴۱,۳	-۰,۲۵۴	۰,۲۱۱	۰,۲۱۲	-۰,۴۶۱	پیوند اجتماعی
۰,۰۰۰	۱۳۴,۷	-۰,۰۴۶	۰,۲۰۳	۰,۲۰۴	-۰,۴۵۲	نهادهای اجتماعی
۰,۰۰۰	۸۱,۷	۰,۲۹۵	۰,۱۳۳	۰,۱۳۵	۰,۳۷۰	محرومیت نسبی
۰,۰۰۰	۸۲,۳	-۰,۱۷۴	۰,۱۳۵	۰,۱۳۶	-۰,۳۶۹	امید به بهبود
۰,۰۰۰	۷۹,۶	-۰,۴۸۰	۰,۱۳۱	۰,۱۳۲	-۰,۳۶۴	گروه مرجع
۰,۰۰۰	۱۴,۱۵	۰,۰۹۷	۰,۰۲۴	۰,۰۲۶	۰,۱۶۲	طبقه اجتماعی
۰,۰۰۱	۱۰,۴	-۰,۰۷۶	۰,۰۱۸	۰,۰۱۹	-۰,۱۴۰	نداشتن احساس نیاز

عوامل ستنی و مذهبی بودن، رضایت، گروه مرجع خودی و امید به بهبود زندگی با روش گام به گام به ترتیب وارد معادله رگرسیون شده‌اند.

همبستگی همزمان متغیرهای مؤثر بر شکاف اجتماعی ۰,۷۸۴ است و ۶۲ درصد ($R^2=0.62$) از تغییرات شکاف اجتماعی را این عوامل تبیین می‌کنند. ۳۸ درصد از تغییرات آن ناشی از عواملی است که در این پژوهش بررسی نشده‌اند.

$$SC = (13.37) + (-0.22) VO + (-0.19) S + (-0.15) RG + (-0.14) HI$$

SC = امید به بهبود شرایط HI = گروه مرجع RG = رضایت S = اولویت ارزشی VO = شکاف اجتماعی

جدول ۷- تحلیل رگرسیون چندمتغیری شکاف اجتماعی به روش گام به گام

Table 7- Multivariate regression analysis of social Cleavage by stepwise method

sig	f	B	Beta	Adjusted R ²	R ²	R	عامل مؤثر
۰,۰۰۰	۶۰۷,۷	-۰,۲۲۲	-۰,۷۳۶	۰,۵۴۰	۰,۵۴۱	۰,۷۳۶	ستنی و مذهبی بودن
۰,۰۰۰	۳۸۳,۳	-۰,۱۹۱	-۰,۲۶۰	۰,۵۹۷	۰,۵۹۹	۰,۷۷۴	رضایت
۰,۰۰۰	۲۶۷,۸	-۰,۱۵۳	-۰,۱۱۶	۰,۶۰۸	۰,۶۱۰	۰,۷۸۱	گروه مرجع
۰,۰۰۰	۲۰۴,۸	-۰,۱۴۰	-۰,۰۸۴	۰,۶۱۲	۰,۶۱۵	۰,۷۸۴	امید به بهبود شرایط

گروه‌های اجتماعی است که در تفاوت ارزش‌ها و منافع اعضا ریشه دارد. این گسست ممکن است سبب شکل‌گیری گروه‌ها

نتیجه

شکاف اجتماعی، گسست و انشعاب بین افراد، نهادها و

برای برخورد و تقابل که به معنی فعال شدن شکاف اجتماعی است، مرحله آخر بروز شکاف اجتماعی است. نتایج نشان می دهند در کل، میانگین آمادگی برخورد میان پاسخگویان ۱,۹۵ از ۳ است که به معنی آمادگی بیش از حد متوسط برای برخورد گروه‌های رقیب است. ارزش‌های هویت‌شده افراد آمادگی بیشتری برای برخورد با گروه رقیب به وجود آورده‌اند و شدت شکاف آنها با دیگران را بیشتر می‌کنند.

با توجه به دسته‌بندی‌های نظری مختلف درباره انواع شکاف، مانند دسته‌بندی لیپست و روکان، رای و تیلور، فلاناجان و اکستین و ... و با توجه به شرایط اجتماعی و ویژگی‌های جمعیت پژوهش، در این مطالعه دسته‌بندی از شکاف‌های اجتماعی صورت گرفت که شامل شکاف طبقاتی، سیاسی، فرهنگی، قومی، مذهبی، نسلی و جنسیتی می‌شود. نتایج پژوهش نشان می‌دهند شدیدترین میزان شکاف از لحاظ نوع آن، شکاف سیاسی یعنی شکاف میان اصلاح طلب و اصول‌گراست که میانگین ۲,۲۲ از ۳ دارد و پس از آن شکاف فرهنگی میان سکولار و دین‌دار با میانگین ۲,۱۵ است.

رونالد اینگلهارت (2015) معتقد است در جوامع در حال گذار، از نظر فرهنگی میان افراد مدافع ارزش‌های مدرن و افراد پایبند به ارزش‌های سنتی شکاف ایجاد می‌شود. به گفته دانیل بل در جوامع نیمه‌سنتی - نیمه‌مدرن یا در حال گذار، شمار پیچیده‌تری از شکاف‌های اجتماعی به وجود می‌آید که به مؤلفه‌های سنتی و مدرن مرتبط است. آنتونی گیدنز (۱۳۹۴) نیز معتقد است میان سنت و مدرنیته تضاد وجود دارد و زندگی مدرن شامل ویژگی‌های ارزشی متفاوت از زندگی سنتی است و در نهایت، موجب ایجاد شکاف در ابعاد مختلف زندگی می‌شود. نتایج این مطالعه نیز نشان می‌دهند میان عامل سنتی و مذهبی بودن، قوی‌ترین رابطه (۰,۷۳۶-) با شکاف اجتماعی وجود دارد. هرچه افراد بیشتر سنتی و مذهبی باشند، شکاف اجتماعی کمتر و هرچه مدرن و سکولار باشند، شکاف اجتماعی در جامعه بیشتر می‌شود.

بنا به گفته مرتون (1968) وجودداشتن توازن بین وسایل

و نیروهای اجتماعی متعارض شود که برای اعضای خود هویت جمعی ایجاد و خواسته‌های اجتماعی اعضای خود را ابراز می‌کنند. در مراحل بعدی ممکن است این تفاوت‌ها سبب برخورد و رویارویی بین گروه‌ها و افراد و از حالت غیرفعال به فعال تبدیل شوند. وجود تفاوت در ارزش‌ها و منابع، گروه‌بندی و هویت‌بخشی ناشی از عضویت گروهی و در نهایت، سازماندهی و آمادگی برخورد براساس تفاوت‌ها و هویت‌های متفاوت است. مهم‌ترین نظریه‌پردازان شکاف نظیر لیپست و روکان، بارتولینی و مایر معتقدند شکاف، عناصر و مراحل سه‌گانه‌ای دارد. با توجه به این عناصر، شکاف اجتماعی در این مطالعه، سه مرحله تفاوت در ارزش‌ها، هویت‌های گروهی ناشی از تفاوت در ارزش‌ها و آمادگی برخورد و رویارویی را دارد که در جامعه مطالعه‌شده بررسی شده و مهم‌ترین وجه تفاوت آن با مطالعات پیشین در این حوزه است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهند شکاف در ارزش‌های فرهنگی یعنی تفاوت میان ارزش‌های دو گروه دین‌دار و سکولار در نمونه مطالعه شده با واریانس ۰,۶۱۶ و میانگین ۲,۰۷ و جمعیت درگیر ۶۲ درصد شدیدترین نوع شکاف در ارزش‌ها را دارد. در روش پژوهش اشاره شد که هرچه واریانس به ۱ نزدیک‌تر و مجموع دو گروه کم و زیاد در طبقه‌بندی‌ها بیشتر باشد، شدت شکاف و امکان فعال شدن آن نیز بیشتر است. پس از شکاف در ارزش‌های فرهنگی، شکاف در ارزش‌های مذهبی میان دو گروه مذهبی و غیرمذهبی با واریانس ۰,۵۵۱ و شکاف در ارزش‌های سیاسی میان دو گروه اصول‌گرا و اصلاح طلب با واریانس ۰,۴۳۶، بیش از سایر گروه‌هاست.

در مرحله دوم شکاف، اگر تفاوت‌های ارزشی به صورت هویت ادراک شوند و فرد خود را آن هویت بشناسد، شکاف وارد مرحله غیرفعال خواهد شد. هویت‌یابی گروهی در قالب پنج گروه هویتی طبقاتی، سیاسی، فرهنگی، قومی و مذهبی بررسی شد. قوی‌ترین هویت‌یابی در هویت مذهبی با میانگین ۲,۳۸ از ۳ و پس از آن هویت قومی (۲,۳۴) است. آمادگی

و راه‌های تأییدشده اجتماعی و ارزش‌های پذیرفته‌شده، مانع دستیابی افراد به اهداف و منابع و ارضانشدن نیازهای آنها می‌شود که خود از عوامل مهم تشدید شکاف‌های اجتماعی است. افراد در این شرایط دچار احساس ناکامی، نارضایتی فردی و ناامیدی از بهبود وضع زندگی خود می‌شوند و خود را با گروه‌هایی که ارزش‌ها و سبک زندگی آنها برایشان مهم است - یعنی گروه‌های مرجع - مقایسه می‌کنند و همزمان از آنها تأثیر می‌گیرند. گروه مرجع از مهم‌ترین منابع هویت‌دهی به افراد و شکل‌دهی به ارزش‌ها، هنجارها و رفتار آنهاست. با توجه به تغییرات و تحولات ایجادشده در سال‌های اخیر در جامعه، تغییر گروه مرجع اعضای جامعه و همچنین میزان تأثیرگذاری آنها بر ارزش‌ها و رفتار افراد جامعه پررنگ شده است. گروه مرجع خارجی و سلبریتی‌ها از جمله مهم‌ترین نوع گروه‌های مرجع‌اند که در ایجاد دوقطبی‌شدن ارزش‌ها و در نهایت، انتخاب افراد در دوگانه‌ها تأثیرگذار بوده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهند میان گروه مرجع بیرونی، میزان رضایت افراد از زندگی و امید به بهبود زندگی و میزان شکاف اجتماعی رابطه وجود دارد.

بقیه فرضیه‌های نظری این پژوهش یعنی رابطه پیوند اجتماعی، عملکرد نهادهای اجتماعی، محرومیت نسبی، نداشتن احساس نیاز و طبقه اجتماعی با شکاف اجتماعی با شدت‌های مختلف تأیید شده است. به طور کلی عوامل مؤثر نظری بررسی شده ۶۲ درصد از تغییرات شکاف اجتماعی را تبیین می‌کنند.

منابع

افضلی، ر؛ زارعی، ب. احمدی، الف. و محسنی‌سهی، ض. (۱۳۹۸). «تبیین اثرات شکاف نسلی بر هویت اجتماعی - سیاسی دانش‌آموزان شهر تهران»، فصلنامه مجلس و راهبرد، س ۲۶، ش ۹۸، ص ۳۰۳-۳۳۵.

اینگلهارت، ر. (۱۳۹۵). تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته

صنعتی. ترجمه مریم وتر، تهران: کویر.

بشیریه، ح. (۱۳۹۷). جامعه‌شناسی سیاسی نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی. تهران: نشر نی.

بنت، الف. (۱۳۹۸). فرهنگ و زندگی روزمره. ترجمه لیلاجوافشانی و حسن چاوشیان، تهران: اختران.

بوردیو، پ. (۱۳۹۰). تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی. ترجمه حسن چاوشیان، تهران: ثالث.

پرچمی، د. و جلالی، ف. (۱۳۹۵). «بسترهای اجتماعی اقتصاد مقاومتی»، مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد مقاومتی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی، ص ۹۹-۶۵.

جانسون، ج. (۱۳۶۳). تحول انقلابی. ترجمه حمید الیاسی، تهران: امیرکبیر.

خلیلی، ر. (۱۳۹۴). «تأثیر شکاف‌های اجتماعی بر امنیت ملی ایران؛ در جستجوی چارچوبی تحلیلی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، س ۱۸، ش ۴، ص ۸۸-۴۹.

رز، ر. (۱۳۹۵). دایره‌المعارف بین‌المللی انتخابات. ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: میزان.

سیدمن، الف. (۱۳۸۸). کشاکش آرا در جامعه‌شناسی. ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.

قاسمی، ع. (۱۳۹۳ الف). «آسیب‌شناسی شکاف‌های اجتماعی و ارائه راهبردهایی برای تقویت همبستگی ملی در ایران»، فصلنامه راهبرد، س ۲۳، ش ۷۱، ص ۴۷-۷۷.

قاسمی، ع. (۱۳۹۳ ب). «تبیین نسبت شکاف‌های اجتماعی و وحدت ملی در ایران»، مجله پژوهش سیاست نظری، ش ۱۶، ص ۲۱۲-۱۶۵.

کفاشی، م. (۱۳۹۴). «عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر شکاف نسلی جوانان شهر تهران»، فصلنامه زن و جامعه، س ۶، ش ۱، ص ۸۶-۶۷.

گر، ت. (۱۳۸۸). چرا انسان‌ها شورش می‌کنند؟ ترجمه علی مرشدی‌زاد، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

- org/dictionary/english/gender-gap.
- Chiavacci, D. (2010). Divided society model and social cleavages in Japanese politics. *Contemporary Japan*, 22 (1-2), 47-74.
- Dalton, R. J. (2013). *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Washington: CQ Press.
- Dar, Y. Erhard, R. & Nura, R. (1998). Perceiving social cleavages and inequalities: The case of Israeli adolescents. *Youth Society*, 30 (1), 32-58.
- Eckstein, H. (2015). *Division and cohesion in democracy: A study of Norway*. Princeton: Princeton University Press.
- Evans, G. & Northmore-Ball, K. (2017). Long-term factors: Class and religious cleavages. In: *The routledge handbook of elections. Voting behavior and public opinion*. London: Routledge. 228-241.
- Flanagan, S. C. (1982). Changing values in advanced industrial society. *Comparative Political Studies*, 14 (4), 403-444.
- Gallagher, L. (2006). *Representative government in modern Europe: Institutions parties and governments*. New York: MacGraw Hill.
- Gethin, A. (2018). *Cleavage structures and distributive politics*. Master of Science, Paris School of Economics.
- Huang, X. (2019). *Social cleavages and preferences for government redistribution in contemporary China*. Project: Redistribution and Redistributive Preferences.
- Inglehart, R. (1984). *The changing structure of political cleavages in western society*. In: R. Dalton et al. (eds) *Electoral Changes in Advanced Industrial Democracies*. New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2015). *The silent revolution: changing values and political styles among western publics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Norris, P. (2000). The developmental theory of the gender gap. *International Political Science Review*, 21 (4), 441-463.
- Inglehart, R. & Welzel, Ch. (2005). *Modernization, cultural change and democracy: The human development sequence*. London: Cambridge University Press.
- Lane, J. (2007). A new cultural cleavage in post-modern society. *Rev. Econ. Polit*, 27 (3), 375-390.
- گیدنز، آ. (۱۳۹۴). *تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید*. ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- گیدنز، آ. (۱۳۹۷). *پیامدهای مدرنیت*. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: مرکز.
- محمدزاده، ح. و خانی، س. (۱۳۹۷). «زمینه های تاریخی و اجتماعی مؤثر بر شکاف قومی در ایران»، *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، د ۱۲، ش ۳، ص ۱۴۷-۱۲۵.
- مرتون، ر. (۱۳۹۳). *ساختار اجتماعی و بی هنجاری، نظریه های بنیادی جامعه شناسی*. ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نشر نی.
- نصری، ق. و مرسلی، ف. (۱۳۹۸). «شکاف های اجتماعی نوپدید و تحلیل مشروعیت سیاسی؛ با تمرکز بر روندهای راهبردی در ایران امروز (۱۳۹۶ تا ۱۴۰۶)»، *مجله جستارهای سیاسی معاصر*، س ۱۰، ش ۱، ص ۸۱-۱۰۰.
- نیوتون، ک. و دث، ج. و. (۱۳۹۰). *مبانی سیاست تطبیقی*. ترجمه خلیل الله سردارنیا، شیراز: دانشگاه شیراز.
- Albertini, M. & Kohli, M. (2013). The generational contract in the family: An analysis of transfer regimes in Europe. *European Sociological Review*, 29, 828-840.
- Bartolini, S. & Mair, P. (2007). *Identity, competition and electoral availability*. London: Cambridge University Press.
- Bell, D. (2002). *The coming of post-industrial society*. New York: Basic Books.
- Bittner, A. (2007). The effects of information and social cleavages: Explaining issue attitudes and vote choice in Canada. *Canadian Journal of Political Science*, 40 (4), 935-968.
- Bogdanor, V. (1997). *Power and people: A guide to constitutional reform*. London: Victor Gollancz.
- Brooks, C. Nieuwbeerta, P. & Manza, J. (2006). Cleavage – based voting behavior in cross national perspective. *Social Science Review*, 35, 88-128.
- Cambridge Dictionary. (2019). Meaning of gender gap in English, <https://dictionary.cambridge.org/>.

- 393.
- Lipset, S. M. & Rokkan, S. (1967). *Party systems and voter allignments*. New York: Free Press.
- Manaz, J. & Brooks, C. (1999). *Social Cleavages and Political Change: Voter Alignments and u.s party Coalitions*. Oxford: Oxford University Press.
- Maslow, A. H. (1981). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row.
- Mclean, I. & Alistair, M. (2009). *The concise oxford dictionary of politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
- Norris, P. & Lovenduski, J. (1995). *Political Recruitment: Gender, Race and Class*. London: Cambridge University Press.
- OECD Better Life Index. (2013). Life satisfaction, Retrieved. <http://www.oecdbetterlifeindex.org>, 2020.
- Rae, D. W. & Taylor, M. (1970). *The analysis of political cleavages*. New Haven: Yale University Press.
- Raphael, N. & Lecturer, S. (2017). Definition issues of concepts of social cleavages in africa. *Rwanda Journal of Arts and Humanities*, 2 (2), 1-28.
- Rekker, R. (2015). *Social cleavages, democratic representation and measurement models*. Conference Paper at ECPR General Conference, Montréal, Canada. 1-28.
- Schwartz, S. H. (2002). *Robustness and fruitfulness of values theory*. In: A. Tamayo (Ed), *On Values, EChapter, Dispatched by the Author*. Shanghai: Shanghai foreign language Education press, 295-339.
- Schwartz, S. H. (2009). Basic human values: theory, measurement and applications. *Revue Française de Sociologie*, 47 (4), 929-968.
- Shoemaker, J. D. (2018). *Theories of delinquency an examination of explanations of delinquent behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Den Berg A. & Janoski, T. (2005). *Conflict theories in political sociology*. London: Cambridge University Press.
- Weber, M. (1968) *Economy and Society*. Cambridge: Harvard University Press.